

Ο Στάλιν, οι διαφεύσεις του επαναστατικού μηχανισμού και ο μύθος της προδομένης επανάστασης

1. Ο Υπουργός των Εξωτερικών «κλείνει το μαγαζί»

Πολύ πριν να εισβάλει στο κέντρο της σκέψης και της καταγγελίας του Τρότσκι, το μοτίβο της προδομένης επανάστασης συντροφεύει σαν σκιά την ιστορία του νέου καθεστώτος και της καθοδηγητικής ομάδας που αναδύθηκαν από την Οκτωβριανή Επανάσταση. Ας δούμε με ποιους όρους, στις αρχές του 1918, ο Μπουχάριν αντιτίθεται στην ειρήνη του Μπρεστ-Λιτόφσκ: «Τι κάνουμε αυτή τη στιγμή; Μετασχηματίζουμε το κόμμα σε ένα σωρό κοπριάς (...). Λέγαμε πάντοτε ότι, αργά ή γρήγορα, η ρώσικη επανάσταση θα ερχόταν σε σύγκρουση με το διεθνές κεφάλαιο. Αυτή η στιγμή έφτασε!»¹. Καταλαβαίνουμε καλά την απογοήτευση και την ενόχληση της καθοδήγησης των μπολσεβίκων που, περίπου δύο χρόνια πριν, στον πόλεμο μέχρι την τελευταία σταγόνα αίματος ανάμεσα στις μεγάλες καπιταλιστικές δυνάμεις και ανάμεσα στα διάφορα έθνη-κράτη και στη σοβινιστική στροφή της σοσιαλδημοκρατίας, είχε αντιπαραθέσει την προοπτική μιας ανθρωπότητας επιτέλους ενοποιημένης και αδελφωμένης, χάρη στην «κοινωνική επανάσταση του διεθνούς προλεταριάτου που, με οπλισμένο χέρι, χτυπά τη δικτατορία του χρηματιστικού κεφαλαίου». Αφού, μαζί με την αστική τάξη, νικήθηκαν «οι σοσιαλιστές επίγονοι του μαρξισμού» (υπεύθυνοι για τη λήθη ή την απόθεση «της γνωστής θέσης του Κομμουνιστικού Μανιφέστου», σύμφωνα με την οποία «οι προλετάριοι δεν έχουν πατρίδα»), «εξαντλείται η τελευταία μορφή περιορισμού της θεώρησης του κόσμου από το προλεταριάτο: ο εθνικός του περιορισμός, ο πατριωτισμός του» «αναδύεται το σύνθημα της κατάργησης των κρατικών συνόρων και της συμβολής των λαών σε μία και μοναδική σοσιαλιστική οικογένεια»².

Δεν πρόκειται για την ψευδαίσθηση μιας και μόνης προσωπικότητας. Αναλαμβάνοντας το αξίωμα του επιτρόπου του λαού για τις Εξωτερικές Υποθέσεις, ο Τρό-

¹ Ο Domenico Losurdo είναι καθηγητής φιλοσοφίας στο Πανεπιστήμιο του Urbino και πρόεδρος της Διεθνούς Εταιρίας Hegel-Marx για τη Διαλεκτική Σκέψη.

τσκι διακηρύττει: «Θα εκδώσω κάποια επαναστατική διακήρυξη προς τους λαούς του κόσμου και μετά θα το κλείσω το μαγαζί»³. Με την έλευση, πάνω στα ερείπια του πολέμου και πάνω στο κύμα της παγκόσμιας επανάστασης, μιας ανθρωπότητας ενοποιημένης σε πλανητικό επίπεδο, το πρώτο υπουργείο, που θα αναδεικνυόταν περιττό, θα ήταν εκείνο που διευθύνει κανονικά τις σχέσεις ανάμεσα στα διαφορετικά κράτη. Μπροστά σ' αυτή την τόσο ενθουσιώδη προοπτική, πόσο μέτρια και εκφυλισμένα παρουσιάζονταν η πραγματικότητα και το πολιτικό σχέδιο που φανερώθηκαν από τις συνθήκες του Μπρεστ-Λιτόφσκ! Πολλά στελέχη και καθοδηγητές των μπολσεβίκων βιώνουν αυτό το γεγονός ως την κατάρρευση, ακόμη και την εγκατάλειψη –άθλια και προδοτική– ενός ολόκληρου κόσμου ιδανικών και ελπίδων. Υποχώρηση απέναντι στον γερμανικό ιμπεριαλισμό, μόνο και μόνο επειδή οι ρώσοι χωρικοί, άθλια χτυπημένοι στα συμφέροντά τους και αδαείς αναφορικά προς τα καθήκοντά τους, που τίθενται από την παγκόσμια επανάσταση, αρνούσαν να συνεχίσουν να πολεμούν: δεν ήταν αυτή η απόδειξη του «αρχόμενου αγροτικού εκφυλισμού του κόμματός μας και της σοβιετικής εξουσίας»; Στο τέλος του 1924, ο Μπουχάριν περιγράφει, με τόνους αυτοκριτικής, το πνευματικό κλίμα που κυριαρχούσε την εποχή του Μπρεστ-Λιτόφσκ «ανάμεσα στους αριστερούς, 'καθαροάιμους' κομμουνιστές» και «στους κύκλους που συμπαθούσαν το σύντροφο Τρότσκι»: ξεχωρίζει ιδιαίτερος «το σύντροφο Ριαζάνοφ, που τότε έφυγε από το κόμμα, επειδή, κατά τη γνώμη του, είχαμε χάσει την επαναστατική καθαρότητα»⁴. Πέρα από τα μεμονωμένα πρόσωπα, σημαντικές οργανώσεις του κόμματος διακηρύττουν: «Προς το συμφέρον της παγκόσμιας επανάστασης, κρίνουμε απαραίτητο να αποδεχτούμε [ακόμη και] την πιθανότητα απώλειας της σοβιετικής εξουσίας, που αυτή τη στιγμή γίνεται καθαρά τυπική». Πρόκειται για λόγια «παράξενα και τερατώδη» στα μάτια του Λένιν⁵, ο οποίος, ωστόσο, σε μία δεδομένη στιγμή, περιβεβλημένος με την κατηγορία και την υποψία της προδοσίας, φαίνεται να γίνεται ο στόχος ενός, αν και θολού, σχεδίου πραξικοπήματος, που υπέθαλπε ο Μπουχάριν⁶.

Χρειάστηκε όλο το κύρος και όλη η ενέργεια του μεγάλου επαναστάτη καθοδηγητή για να ξεπεραστεί η κρίση. Αυτή, ωστόσο, ξαναπαρουσιάζεται μετά από μερικά χρόνια. Με την πανωλεθρία των Κεντρικών Αυτοκρατοριών και την εισβολή της επανάστασης στη Γερμανία, την Αυστρία, την Ουγγαρία και την ιταμή αντιμετώπισή της σε άλλες χώρες, η προοπτική, από την οποία οι μπολσεβίκοι αναγκάστηκαν να υποχωρήσουν στο Μπρεστ-Λιτόφσκ, φαίνεται να ξανακερδίζει νέα ζωτικότητα και επικαιρότητα. Όπως προκύπτει, με ιδιαίτερα σαφή τρόπο, από το λόγο με τον οποίο ο Λένιν κλείνει το 1ο Συνέδριο της Κομμουνιστικής Διεθνούς, «η νίκη της προλεταριακής επανάστασης σε ολόκληρο τον κόσμο είναι βέβαιη. Πλησιάζει η ίδρυση της διεθνούς σοβιετικής δημοκρατίας»⁷. Ως εκ τούτου, την ήττα του καπιταλισμού, εμφανή σε παγκόσμιο επίπεδο, θα ακολουθούσε γρήγορα η αφομοίωση των διαφορετικών εθνών και των διαφορετικών κρατών σε ένα και μο-

ναδικό οργανισμό: ξανά, το Υπουργείο των Εξωτερικών Υποθέσεων θα έτεινε να καταστεί περιττό!

Η δύση αυτών των ψευδαισθήσεων συμπίπτει με την αρρώστια και το θάνατο του Λένιν. Η νέα κρίση είναι πολύ πιο σοβαρή, εξ αιτίας του γεγονότος ότι τώρα, στο εσωτερικό του κόμματος των μπολσεβίκων, απουσιάζει μία αδιαμφισβήτητη αυθεντία. Από την οπτική γωνία του Τρότσκι, των συμμάχων και των οπαδών του, δεν μπορούν να υπάρχουν πια αμφιβολίες: εκείνο που υπαγόρευσε την επιλογή του «σοσιαλισμού σε μία μόνο χώρα», με τη συνακόλουθη εγκατάλειψη της παγκόσμιας επανάστασης, δεν ήταν ο πολιτικός ρεαλισμός και ο υπολογισμός του συσχετισμού δυνάμεων, αλλά μόνον η γραφειοκρατική ρουτίνα, ο ομορτισμός, η δειλία - σε τελευταία ανάλυση, η προδοσία.

Στο αντίθετο ρεύμα, ο Στάλιν αισθάνεται υποχρεωμένος, το 1929, να επιληφθεί ενός φαινομένου, που ίσως, μέχρι εκείνη τη στιγμή, είχε περάσει απαρατήρητο: «η σταθερότητα των εθνών είναι μεγάλη, σε κολοσιαία κλίμακα»⁸. Τα έθνη φαίνονταν προορισμένα να αποτελέσουν μία ζωτική δύναμη για μια μακρά ιστορική περίοδο. Και, ως εκ τούτου, για μια μακρά ιστορική περίοδο, η ανθρωπότητα θα συνέχιζε να είναι χωρισμένη όχι μόνο ανάμεσα σε διαφορετικά κοινωνικά συστήματα, αλλά επίσης ανάμεσα σε διαφορετικές γλωσσικές, πολιτισμικές, εθνικές ταυτότητες. Τι είδους σχέση θα εγκαθιδρύονταν ανάμεσά τους; Σε μία συνέντευξη στον Ρόι Χάουαρντ (των «Τάιμς»), ο Στάλιν δηλώνει:

«Η εξαγωγή της επανάστασης είναι παραμύθι. Κάθε χώρα μπορεί να κάνει τη δική της επανάσταση, εάν το επιθυμεί, αλλά εάν δε θέλει, δε θα υπάρξει επανάσταση. Έτσι και η χώρα μας θέλησε να κάνει μία επανάσταση και την έκανε».

Σκανδαλισμένος ο Τρότσκι σχολιάζει:

«Παραθέτουμε κατά γράμμα: Με βάση τη θεωρία του σοσιαλισμού σε μία μόνο χώρα, είναι φυσικό το πέρασμα στη θεωρία της επανάστασης σε μία μόνο χώρα (...) Αναρίθμητες φορές έχουμε διακηρύξει ότι το προλεταριάτο της επαναστατικής χώρας που έχει νικήσει είναι ηθικά υποχρεωμένο να βοηθά τις καταπιεσμένες και εξεγερμένες τάξεις, και όχι μόνο στο πεδίο των ιδεών, αλλά επίσης, εάν είναι δυνατό, με το όπλο στο χέρι. Δεν αρκεστήκαμε στο να το διακηρύττουμε. Υποστηρίξαμε με τη δύναμη των όπλων τους εργάτες της Φινλανδίας, της Εσθονίας, της Γεωργίας. Προσπαθήσαμε, κάνοντας να πορευτούν στη Βαρσοβία τα ρώσικα στρατεύματα, να προσφέρουμε στο πολωνικό προλεταριάτο την ευκαιρία για μιαν εξέγερση»⁹.

Αφού διαλύθηκε η προοπτική της γρήγορης έλευσης της «διεθνούς σοβιετικής δημοκρατίας», ο Στάλιν ενίσχυσε την αρχή της ειρηνικής συνύπαρξης ανάμεσα σε χώρες με διαφορετικό κοινωνικό σύστημα. Αλλά αυτή η καινούργια αρχή, η οποία

παρείχε, για τη Σοβιετική Ένωση, την εγγύηση του δικαιώματος της ανεξαρτησίας σε έναν εχθρικό κόσμο, φαινόταν στα μάτια του Τρότσκι ως η προδοσία του προλεταριακού διεθνισμού, ως η λιποταξία από την υποχρέωση της ενεργητικής αμοιβαίας αλληλεγγύης ανάμεσα στους καταπιεσμένους, σ' αυτούς που αποτελούν αντικείμενα εκμετάλλευσης όλου του κόσμου.

2. Η δύση της «εκχρηματισμένης οικονομίας» και της «εμπορευματικής ηθικής»

Πέρα από το εθνικό ζήτημα, η ίδια διαλεκτική εκδηλώνεται σε πολυάριθμα άλλα πεδία της πολιτικής και κοινωνικής ζωής. Πώς έπρεπε να νοηθεί, στο εσωτερικό πεδίο, η ισότητα που το καθεστώς, το οποίο γεννήθηκε από τον Οκτώβρη, είχε κληθεί να πραγματοποιήσει; Ο πόλεμος και η σιτοδεία είχαν παραγάγει έναν «κομμουνισμό» βασισμένο στη λίγο-πολύ ισόμετρη διανομή αρκετά φτωχών μεριδίων τροφίμων. Σε σχέση με αυτή την πρακτική και με την ιδεολογία, στη βάση της οποίας αυτή αναπτύχθηκε, αποδεικνύεται συγκλονιστικό το ωστικό κύμα που προκλήθηκε από τη ΝΕΠ, με την ανάδειξη νέων οξυμένων ανισοτήτων, οι οποίες κατέστησαν δυνατές λόγω της ανοχής που επιδείχτηκε σε ορισμένα τμήματα της καπιταλιστικής αστικής τάξης. Η αίσθηση της «προδοσίας» είναι ένα μαζικό φαινόμενο και πλήττει, κατά τρόπο βαρύ, το κομμουνιστικό κόμμα: «Το 1921-1922, κυριολεκτικά δεκάδες χιλιάδες μπολσεβίκων εργατών έσκισαν τις ταυτότητές τους, αηδιασμένοι από τη ΝΕΠ: την είχαν ξαναβαφτίσει Νέο Εξαναγκασμό του Προλεταριάτου»¹⁰.

Αν από μία πλευρά ελάφρυναν, από την άλλη η επούλωση των ανοιχτών πληγών του πολέμου και του εμφυλίου πολέμου και η οικονομική ανάκαμψη όξυναν, εκ νέου, την ήθικη κρίση. Κυρίως, μετά την ολοκλήρωση της κολεκτιβοποίησης της γεωργίας και τη στερέωση του νέου καθεστώτος, δεν είναι πια δυνατή η επίκληση των καπιταλιστικών καταλοίπων και του άμεσου κινδύνου της κατάρρευσης, για να εξηγηθεί το φαινόμενο της συνέχισης της ύπαρξης διαφορετικών αμοιβών: ήταν αυτές ανεκτές και μέχρι ποιο σημείο; Σύμφωνα με τη σημείωση του Μαρξ, από τη στιγμή που θα κατακτήσει την εξουσία, το προλεταριάτο αναλαμβάνει την υποχρέωση, πέρα από το μετασχηματισμό των κοινωνικών σχέσεων, να αναπτύξει τις παραγωγικές δυνάμεις¹¹. Και, ως εκ τούτου, πέρα από το πρόβλημα της διανομής, δεν έπρεπε να χαθεί από το οπτικό πεδίο το πρόβλημα της παραγωγής του κοινωνικού πλούτου. Κατά ποιον τρόπο, λοιπόν, αυτοί οι δύο παράγοντες αλληλεπιδρούσαν ο ένας με τον άλλον; Με άλλα λόγια, μέχρι ποιο σημείο η επιδίωξη της ισότητας στη σφαίρα της διανομής ήταν συμβατή με την απαίτηση να εντατικοποιηθεί η ενασχόληση με την παραγωγή; Θα μπορούσε να πει κανείς ότι ολόκληρη η καθοδηγητική ομάδα των μπολσεβίκων προχωρούσε στα τυφλά. Βλέπουμε

πρώτα-πρώτα την ώριμη απάντηση, που δόθηκε από το Στάλιν στη δεκαετία του '30: «Ορισμένοι πιστεύουν ότι είναι δυνατό να εδραιωθεί ο σοσιαλισμός μέσω μιας ορισμένης υλικής ισοπέδωσης των ανθρώπων στη βάση μιας άθλιας ζωής. Δεν είναι σωστό. Αυτή είναι μια μικροαστική αντίληψη του σοσιαλισμού».¹² Αντίθετα, ήταν απαραίτητο να αυξηθεί ο κοινωνικός πλούτος, με την αποτύπωση μιας «νέας ορμής» στη «σοσιαλιστική άμιλλα»: επιβαλλόταν η προσφυγή είτε στα υλικά κίνητρα (με την καθιέρωση της σοσιαλιστικής αρχής των αποδοχών σύμφωνα με την εργασία) είτε στα ηθικά κίνητρα (με την απονομή, για παράδειγμα, «της πιο υψηλής τιμητικής διάκρισης») στους πιο εξέχοντες σταχανωφιστές)¹³. Διαφορετικός και αντίθετος είναι ο προσανατολισμός του Τρότσκι: με την «εκ νέου εδραίωση βαθμών και διακρίσεων» και με τη διάλυση, κατ' αυτόν τον τρόπο, της «σοσιαλιστικής ισότητας», η γραφειοκρατία ετοιμάζει το έδαφος για αλλαγές, ακόμα και στις «σχέσεις ιδιοκτησίας»¹⁴. Σύμφωνα με τον Στάλιν, δεν πρέπει να συγχέονται οι κοινωνικές διαφορές που υφίστανται στο περιβάλλον του νέου καθεστώτος με τον παλιό ανταγωνισμό ανάμεσα σε εκμεταλλεύτριες τάξεις και τάξεις που αποτελούν αντικείμενο εκμετάλλευσης. Αλλά, στα μάτια των αντιπάλων του, επρόκειτο για μια αδέξια προσπάθεια ευτελισμού: «η αντίθεση ανάμεσα στην αθλιότητα και την πολυτέλεια πλήττει σε μεγάλο βαθμό τα αστικά κέντρα». Συμπερασματικά:

«Το αν η διαφορά ανάμεσα στην εργατική αριστοκρατία και τη μάζα των προλετάρων είναι, από την οπτική γωνία της σταλινικής κοινωνιολογίας, 'ριζική' ή 'επιφανειακή', λίγο μας ενδιαφέρει: από αυτή τη διαφορά, σε κάθε περίπτωση, γεννήθηκε στον καιρό της η ανάγκη της ρήξης με τη σοσιαλδημοκρατία και [η ανάγκη] της ίδρυσης της Γ' Διεθνούς»¹⁵.

Σύμφωνα με τη σημείωση του Μαρξ, ο σοσιαλισμός καλούνταν επίσης να ξεπεράσει την αντίθεση ανάμεσα σε διανοητική και χειρωνακτική εργασία. Και επίθετο εκ νέου το πρόβλημα: πώς να πραγματοποιηθεί ένας τόσο φιλόδοξος στόχος; Και πάλι, αν και διχασμένη στο εσωτερικό της, η καθοδηγητική ομάδα των μπολσεβίκων ήταν ενωμένη από το γεγονός ότι προχωρούσε στα τυφλά. Ακόμη και σε αυτή την περίπτωση, η προοπτική που επεξεργάστηκε ο Στάλιν τη δεκαετία του '30 ξεχωρίζει για τη σύνεσή της:

«Ορισμένοι πιστεύουν ότι η κατάρρευση του ανταγωνισμού ανάμεσα στη διανοητική και τη φυσική εργασία μπορεί να επιτευχθεί μέσω μιας ορισμένης πολιτισμικής και τεχνικής ισοπέδωσης των διανοητικά και χειρωνακτικά εργαζομένων, ισοπέδωσης που θα επιτυγχανόταν με το χαμήλωμα του πολιτισμικού και τεχνικού επιπέδου των μηχανικών και των τεχνικών, των διανοητικά εργαζομένων, μέχρι να φτάσουν στο επίπεδο των εργατών μέσων προσόντων. Αυτό είναι απολύτως λανθασμένο»¹⁶.

Επρόκειτο, αντίθετα, για την ώθηση που δινόταν σε κοινωνικά στρώματα, αποκλεισμένα μέχρι εκείνη τη στιγμή, ώστε να έχουν [πλέον] πρόσβαση σε κάθε επίπεδο της εκπαίδευσης. Στο αντίθετο ρεύμα, ο Τρότσκι αναγνώριζε ότι υπήρχε μία διαδικασία «σχηματισμού επιστημονικών στελεχών, που να προέρχονται από το λαό», και παρ' όλα αυτά επέμενε να επισημαίνει: «Η κοινωνική απόσταση ανάμεσα στη χειρωνακτική και τη διανοητική εργασία μεγάλωσε κατά τη διάρκεια των τελευταίων χρόνων αντί να μειωθεί»¹⁷.

Επιμονή της διάκρισης της εργασίας και επιμονή των οικονομικών και κοινωνικών ανισοτήτων ήταν δύο όψεις του ίδιου νομίσματος, δηλαδή της επιστροφής της καπιταλιστικής εκμετάλλευσης και, ως εκ τούτου, της πλήρους προδοσίας των σοσιαλιστικών ιδεωδών:

«Το νέο Σύνταγμα, όταν διακηρύττει ότι 'η εκμετάλλευση ανθρώπου από άνθρωπο έχει καταργηθεί στην ΕΣΣΔ', λέει το αντίθετο της αλήθειας. Η νέα κοινωνική διαφοροποίηση έχει δημιουργήσει τους όρους μιας αναγέννησης της εκμετάλλευσης κάτω από τις πιο βάρβαρες μορφές, όπως είναι η πρόσκτηση του ανθρώπου, για να παρέχει προσωπική υπηρεσία σε κάποιον άλλο. Οι υπηρέτες δεν εμφανίζονται στην απογραφή, καθώς προφανώς πρέπει να συμπεριλαμβάνονται κάτω από το όνομα «εργάτες». Οι ακόλουθες ερωτήσεις δεν τίθενται: ο σοβιετικός πολίτης έχει υπηρέτες και τι είδους (υπηρέτρια, μαγείρισσα, τροφό, παιδαγωγό, οδηγό); Έχει αυτοκίνητο στη διάθεσή του; Πόσα δωμάτια διαθέτει; Δε μιλούν ούτε καν για το μέτρο του μισθού του! Εάν επανερχόταν ο σοβιετικός κανόνας, που αφαιρεί τα πολιτικά δικαιώματα οποιοδήποτε εκμεταλλεύεται τη δουλειά κάποιου άλλου, θα βλέπαμε ξαφνικά ότι οι σημαντικότεροι καθοδηγητές της σοβιετικής κοινωνίας θα έπρεπε να χάσουν το συνταγματικό τους δικαίωμα! Ευτυχώς, έχει εγκαθιδρυθεί μία απόλυτη ισότητα... ανάμεσα στο αφεντικό και στους υπηρέτες»¹⁸.

Λοιπόν, ήδη η παρουσία της κοινωνικής μορφής της «υπηρέτριας» και του υπηρετικού προσωπικού, γενικά, ήταν συνώνυμη όχι μόνο με την εκμετάλλευση, αλλά με την «εκμετάλλευση κάτω από τις πιο βάρβαρες μορφές»: και πώς να ερμηνεύσει κανείς την επιμονή, ή μάλλον την επανεμφάνιση, τέτοιου είδους σχέσεων, αν όχι με την εγκατάλειψη μιας αυθεντικά σοσιαλιστικής προοπτικής και, ως εκ τούτου, με την προδοσία;

Ορισμένες φορές έχει κανείς την εντύπωση ότι δεν πρέπει να αντιμετωπιστούν με δυσπιστία και αγανάκτηση μόνο καθορισμένες πλευρές της οικονομικής πραγματικότητας, αλλά αυτή η ίδια η πραγματικότητα στο σύνολό της. Κατά τη δεκαετία του '40, ένας μπολσεβίκος περιγράφει με αποτελεσματικό τρόπο το πνευματικό κλίμα που κυριαρχούσε κατά την περίοδο που ακολούθησε αμέσως μετά την Οκτωβριανή Επανάσταση, το κλίμα που προκλήθηκε από τη φρίκη που αναδύθηκε από τον πόλεμο, τον οποίο προκάλεσε η ιμπεριαλιστική διένεξη για τη λεηλα-

σία των αποικιών, για την κατάκτηση των αγορών και των πρώτων υλών, για το καπιταλιστικό κυνήγι του κέρδους και του υπερκέρδους:

«Εμείς οι νέοι κομμουνιστές είχαμε μεγαλώσει όλοι με την πεποίθηση ότι το χρήμα θα έβγαινε από τη μέση για πάντα (...) Εάν ξαναεμφανιζόταν το χρήμα, δεν θα ξαναεμφανιζόταν και οι πλούσιοι! Δεν βρισκόμαστε πάνω σε μια ολισθηρή πλαγιά, που θα μας οδηγήσει ξανά στον καπιταλισμό!»¹⁹.

Πρόκειται για ένα πνευματικό κλίμα που εκφράζεται ακόμα και στο έργο εξεχόντων φιλοσόφων. Το 1918, ο νεαρός Μπλοχ καλεί τα Σοβιέτ να θέσουν τέλος όχι μόνο σε «κάθε ιδιωτική οικονομία», αλλά επίσης και σε κάθε «εκχρηματισμένη οικονομία» και, μαζί με αυτήν, στην «εμπορευματική ηθική, που καθαγιάζει ό,τι χειρότερο υπάρχει στον άνθρωπο»²⁰. Μόνο καταργώντας όλη αυτή τη μόλυνση ήταν δυνατό να τελειώσουν μια για πάντα οι έριδες που ξεχύθηκαν καταστροφικά στον πόλεμο για τον πλούτο και την κυριαρχία, για την κατάκτηση των αποικιών και της ηγεμονίας.

Δημοσιεύοντας, το 1923, την δεύτερη έκδοση του *Πνεύματος της Ουτοπίας*, ο Μπλοχ θεωρεί αναγκαίο να περιοριστούν αυτά τα αποσπάσματα, τα οποία παρατέθηκαν προηγουμένως, και τα οποία έφεραν ένα ουσιαστικά μεσσιανικό αποτύπωμα. Και, παρόλα αυτά, η ψυχική διάθεση και το όραμα που τα ενέπνευσαν δεν διαλύθηκαν ούτε στη Σοβιετική Ένωση ούτε έξω από αυτήν. Στην εισήγησή του στο 17ο Συνέδριο του ΚΚΣΕ (26 Ιανουαρίου 1934), ο Στάλιν αισθάνεται την ανάγκη να καλέσει σε επιφυλακή ενάντια «στην υπεραριστερή φλυαρία, που κυκλοφορεί σε ένα τμήμα των λειτουργών μας, σύμφωνα με την οποία το σοβιετικό εμπόριο ήταν ένα στάδιο ξεπερασμένο και το χρήμα θα καταργούνταν σύντομα»²¹. Ο Τρότσκι, αντίθετα, αν και από τη μία πλευρά δε χάνει την ευκαιρία να καταδικάσει τον προηγούμενο «οικονομικό τυχοδιωκτισμό» που προσήπτε στο Στάλιν, από την άλλη, χλευάζει την «επαναφορά του ρουβλιού» και την επιστροφή στις «αστικές μεθόδους διανομής»²². Σε κάθε περίπτωση, συνεχίζει το σφυροκόπημα: στον κομμουνισμό, μαζί με το κράτος, είναι προορισμένα να καταργηθούν, επίσης, το «χρήμα» και κάθε μορφή αγοράς²³.

3. «Να μη γίνεται πια διάκριση ανάμεσα σε δικό σου και δικό μου»: η διάλυση της οικογένειας

Πέρα από τον ιμπεριαλισμό και τον καπιταλισμό, η Οκτωβριανή Επανάσταση κλήθηκε να θέσει τέρμα στην καταπίεση της γυναίκας. Για να καταστήσει δυνατή τη συμμετοχή της με ίσα δικαιώματα στην πολιτική και κοινωνική ζωή, ήταν

αναγκαστικό να την απελευθερώσει, χάρη στην πιο πλατειά ανάπτυξη των κοινωνικών υπηρεσιών, από τον περιορισμό στο σπίτι και από έναν καταμερισμό εργασίας, που την ταπεινώνει και την αποκτώνει: η κριτική της παραδοσιακής ηθικής και της αμφισβησίας της θα μπορούσε κατόπιν να προνοήσει, ώστε να εγγυηθεί επιπλέον στη γυναίκα τη σεξουαλική χειραφέτηση, που μέχρι εκείνη τη στιγμή επιφυλασσόταν, έστω και με μορφή μερική και στρεβλή, μόνο για τον άντρα. Σε συνέχεια αυτών των μεγάλων μετασχηματισμών, θα είχε ακόμα νόημα ο θεσμός της οικογένειας ή ήταν προορισμένος να καταργηθεί; Η Αλεξάνδρα Κολλοντάι δεν έχει αμφιβολίες: «η οικογένεια δεν είναι πια απαραίτητη». Στο μεταξύ, [η οικογένεια] τέθηκε σε κρίση από την πλήρη ελευθερία, τον αυθορμητισμό και τη «ρευστότητα» που έπρεπε πλέον να χαρακτηρίζουν τις σεξουαλικές σχέσεις. Πέρα από τα εμπόδια που θέτει, η οικογένεια αποδεικνυόταν περιττή: «η εκπαίδευση των παιδιών περνά βαθμιαία στα χέρια της κοινωνίας». Από μια άλλη πλευρά, δεν ήταν το ζήτημα τέτοιο, ώστε να περιέλθει κανείς σε θλίψη: η οικογένεια ήταν ο προνομιακός χώρος της καλλιέργειας του εγωισμού, που δημιουργούσε ένα ενιαίο σύνολο με την πρόσδεση στην ατομική ιδιοκτησία. Εν κατακλείδι: «Η εργάτρια μάνα, κοινωνικά συνειδητή, θα ανυψωθεί μέχρι το σημείο να μην κάνει πια διάκριση ανάμεσα σε δικό σου και δικό μου και, ως εκ τούτου, να θυμάται ότι υπάρχουν μόνο τα παιδιά μας, τα παιδιά της κομμουνιστικής Ρωσίας των εργαζομένων». Πρόκειται για ιδέες που έγιναν αντικείμενο σκληρής κριτικής από το καθοδηγητικό σώμα των μπολσεβίκων στο σύνολό του. Ιδιαίτερα ο Τρότσκι, με παρέμβασή του το 1923, σημειώνει σοφά ότι μία τέτοια οπτική γωνία αγνοούσε «την ευθύνη του πατέρα και της μάνας απέναντι στο παιδί», προτρέποντας, έτσι, στην εγκατάλειψη των παιδιών και επιδεινώνοντας, συνεπώς, μία μάλιστα καθ' εαυτή, ήδη αρκετά διαδεδομένη στη Μόσχα αυτά τα χρόνια²⁴. Και, παρόλα αυτά, με τη μία ή με την άλλη μορφή, τέτοιες ιδέες «παρέμεναν αρκετά δημοφιλείς στους κύκλους του κόμματος»²⁵. Με αυτές τις ιδέες αναγκάστηκε να αντιπαρατεθεί, στις αρχές ακόμα της δεκαετίας του '30, ένας άμεσος συνεργάτης του Στάλιν, ο Καγκάνοβιτς. Δίνουμε το λόγο στο βιογράφο του:

«Αν και πλήρως προσκολλημένος στην αρχή της απελευθέρωσης της γυναίκας, ο Καγκάνοβιτς επιτέθηκε με σφοδρότητα εναντίον των εξτρεμιστικών θέσεων που συνηγορούσαν υπέρ της κατάργησης των ατομικών χώρων μαγειρέματος και πρόβλεπαν την υποχρεωτική συμβίωση σε κοινότητες. Ο Σάμπσοβιτς, ένας από τους αριστερούς σχεδιαστές οικονομικών πλάνων, είχε προτείνει ευθέως να καταργηθεί οποιοσδήποτε χώρος κοινής συμβίωσης ανάμεσα στους συζύγους, πέρα από μία μικρή κρεβατοκάμαρα για τη νύχτα. Αυτός είχε προωθήσει την ιδέα μεγάλων κυψελωτών κτιρίων 2.000 ανθρώπων, με όλες τις υπηρεσίες κοινές, για να κεντρίσει το 'κοινοτικό πνεύμα' και να καταργήσει το θεσμό της αστικής οικογένειας»²⁶.

Αλλά η στάση του Καγκάνοβιτς (και του Στάλιν) προκαλεί τώρα τη σκληρή κριτική του Τρότσκι: «Η εντελώς πρόσφατη λατρεία της σοβιετικής οικογένειας δεν πέφτει από τον ουρανό. Τα προνόμια, τα οποία δεν μπορούν να μεταβιβαστούν στα παιδιά, χάνουν τη μισή τους αξία. Τώρα, το δικαίωμά του να αφήσει κάποιος κληρονομιά, είναι αξεχώριστο από το δικαίωμα της ιδιοκτησίας»²⁷. Και, συνεπώς, η επαναφορά του θεσμού της οικογένειας, (με την άρνηση μιας κοινής πρόσκλησης για την απορρόφηση και τη διάλυσή της), παρέπεμπε στην υποστήριξη του δικαιώματος της μεταβίβασης της κληρονομιάς και του δικαιώματος της ιδιοκτησίας, και προσλάμβανε, ως εκ τούτου, ένα καθαρά αντεπαναστατικό περιεχόμενο. Και, πράγματι, από μια «σύμπτωση, προερχόμενη από τη θεία πρόνοια» – ειρωνεύεται ο Τρότσκι – «η πανηγυρική αποκατάσταση της οικογένειας» λαμβάνει χώρα κατά την ίδια στιγμή, κατά την οποία αρχίζει να τιμάται ξανά το χρήμα: «η οικογένεια ξαναγεννιέται την ίδια εποχή, κατά την οποία εδραιώνεται ο παιδαγωγικός ρόλος του ρουβλιού»²⁸. Ο καθαγιασμός της πίστης ανάμεσα στους συζύγους γίνεται ένα με τον καθαγιασμό της ατομικής ιδιοκτησίας. Για να το πούμε με θρησκευτικούς όρους: «η πέμπτη εντολή απέκτησε ξανά ισχύ, συγχρόνως με την έβδομη, χωρίς, για την ώρα, την επίκληση της θείκης αυθεντίας»²⁹.

Στην πραγματικότητα, αν παρατηρήσουμε καλά τα πράγματα, αυτή η επίκληση ήδη ξεδιπλώνεται στον ορίζοντα. Στην παρέμβασή του πάνω στο σχέδιο Συντάγματος του 1936, ο Στάλιν ασκεί πολεμική εναντίον εκείνων που θα ήθελαν «να απαγορεύσουν τον εορτασμό των θρησκευτικών τελετών» και να «αφαιρέσουν τα πολιτικά δικαιώματα από τους λειτουργούς του κλήρου»³⁰. Και πάλι ο Τρότσκι παρεμβαίνει για να καταγγείλει αυτή την απαράδεκτη αναδίπλωση, σε σχέση με τα αρχικά σχέδια της οριστικής απελευθέρωσης της κοινωνίας από τα δεσμά της προκατάληψης: «Η έφοδος στον ουρανό σταμάτησε (...). Απασχολημένη με την καλή της φήμη, η γραφειοκρατία διέταξε τους νεαρούς άθεους να καταθέσουν τα όπλα και να καθίσουν να διαβάσουν. Δεν πρόκειται παρά για την αρχή. Ένα καθεστώς ειρωνικής ουδετερότητας εγκαθιδρύεται λίγο-λίγο σε σχέση με τη θρησκεία»³¹. Μαζί με την οικογένεια και το δικαίωμα στην κληρονομιά και στην ιδιοκτησία, δεν μπορούσε να μην επανέλθει το μαρξιστικό όπιο του λαού.

Επίσης, στη βάση αυτού του νέου κεφαλαίου του κατηγορητηρίου ενάντια στην «προδοσία», δρα η διαλεκτική που ήδη γνωρίζουμε. Θέτοντας τέλος στην αστική οικογένεια και τα ευτελή συμφέροντά της, τις ριζωμένες προκαταλήψεις της και τους νεκρούς κανόνες της, η επανάσταση θα άνοιγε ένα χώρο σημαδεμένο αποκλειστικά από την αγάπη, την ελευθερία και την αμοιβαιότητα. Και αντίθετα ... Είναι ενδιαφέρον να σημειώσουμε ότι τη διαμαρτυρία και την αγανάκτηση του Τρότσκι προκάλεσε, ήδη, η ιδέα μιας θεσμικής ρύθμισης των οικογενειακών σχέσεων: «Η αληθινή σοσιαλιστική οικογένεια, κοινωνικά απελευθερωμένη από τα βαριά και ταπεινωτικά καθημερινά φορτία, δε θα έχει ανάγκη από καμία ρύθμιση

και μόνο η ιδέα νόμων για το διαζύγιο και την έκτρωση δε θα της φαίνεται καλύτερη από την ανάμνηση των οίκων ανοχής ή των ανθρωποθυσιών»³².

4. Η καταδίκη της «πολιτικής των αρχηγών» ή ο μετασχηματισμός της εξουσίας σε αγάπη.

Και, ωστόσο, πολύ πέρα από το θεσμό της οικογένειας (και του δικαιώματος της κληρονομιάς και της ιδιοκτησίας) και του θρησκευτικού καθαγιασμού της εξουσίας (του αρχηγού της οικογένειας ή του ιδιοκτήτη), η πολεμική του Τρότσκι περικλείει το πρόβλημα της θεσμικής οργάνωσης της κοινωνίας στο σύνολό της, το πρόβλημα του κράτους. Πρόκειται για το κεντρικό ζήτημα, προς το οποίο συγκλίνουν όλα τα ιδιαίτερα ζητήματα, που αναλύθηκαν προηγουμένως: πότε και με ποιους τρόπους ξεκινά η διαδικασία της εξάλειψης του κράτους, που προέβλεψε ο Μαρξ, μετά το ξεπέραςμα του καπιταλισμού; Το νικηφόρο προλεταριάτο –ισχυρίζεται το *Κράτος και Επανάσταση* την παραμονή του μπολσεβίκικου Οκτώβρη– «χρειάζεται μόνον ένα κράτος στο δρόμο της εξαφάνισης»_ και όμως, θέτοντας σε κίνηση ένα γιγαντιαίο κύμα εθνικοποιήσεων, η νέα εξουσία δίνει μία ώθηση χωρίς προηγούμενο στην επέκταση του κρατικού στελεχικού δυναμικού.

Χέρι-χέρι με την πρόοδο της οικοδόμησης της νέας κοινωνίας, ο Λένιν είναι αναγκασμένος, ανεξάρτητα από το αν έχει συνείδηση του πράγματος, να παίρνει όλο και μεγαλύτερες αποστάσεις από τον αναρχισμό (και από θέσεις που είχαν διατυπωθεί πρωταρχικά από τον ίδιο). Για να το εξηγήσουμε, αρκεί να ρίξουμε μια ματιά σε μια σημαντική παρέμβαση – *Κάλιο λιγότερα, αλλά καλύτερα*, που δημοσιεύτηκε στην *Πράβντα* στις 4 Μαρτίου του 1923. Προβάλλει ξαφνικά η καινοτομία των συνθημάτων: «να βελτιώσουμε το κρατικό μας στελεχικό δυναμικό», σοβαρή ενασχόληση με την «οικοδόμηση του κράτους», «να οικοδομήσουμε ένα στελεχικό δυναμικό, αληθινά νέο, που να αξίζει το όνομα του σοσιαλιστικού, του σοβιετικού», να βελτιωθεί «η διοικητική δουλειά» και όλα αυτά να γίνουν χωρίς επιφύλαξη «να μάθουμε από τα καλύτερα μοντέλα της δυτικής Ευρώπης»³³.

Αλλά το να επεκτείνεται κατά μαζικό τρόπο το κρατικό στελεχικό δυναμικό και να τίθεται με σθένος το πρόβλημα της βελτίωσής του, δε σημαίνει *de facto* άρνηση του ιδανικού της εξαφάνισης του κράτους; Οπωσδήποτε, η πραγματοποίηση ενός τέτοιου ιδανικού μπορεί να παραπεμφθεί σε ένα αρκετά μακρινό μέλλον, αλλά, στο ενδιάμεσο χρονικό διάστημα, πώς μπορεί να διαχειριστεί κανείς τη δημόσια ιδιοκτησία, που τώρα γνωρίζει μια τεράστια επέκταση, και ποιες μορφές πρέπει να πάρει η εξουσία στη Σοβιετική Ρωσία στο σύνολό της; Μέχρι και στο *Κράτος και Επανάσταση*, γραμμένο τη στιγμή κατά την οποία ήταν πιο οξεία –και δεν μπορούσε να μην είναι– η άρνηση των αντιπροσωπευτικών θεσμών που

ήταν συνυπεύθυνοι για τη σφαγή, μπορούμε να διαβάσουμε ότι ακόμη και η πιο εξελιγμένη δημοκρατία δε μπορεί να πάει παραπέρα από τους «αντιπροσωπευτικούς θεσμούς»³⁴. Και, σε κάθε περίπτωση, η προσδοκία της εξαφάνισης του κράτους εξακολουθεί να τροφοδοτεί την αμφιβολία απέναντι στην ιδέα της αντιπροσωπευσης, την ίδια ακριβώς στιγμή κατά την οποία οι καθοδηγητές της Ρωσίας πολλαπλασιάζουν τους αντιπροσωπευτικούς οργανισμούς (όπως αναμφίβολα είναι τα Σοβιέτ), χωρίς να αποστρέφονται ούτε μάλιστα ακόμη και μία αντιπροσωπευτική δεύτερου ή τρίτου βαθμού.

Η πολεμική δεν αργεί να ξεσπάσει – και το έναυσμα δε δίνουν μόνο περιβάλλοντα και συγγραφείς αποκλειστικά αναρχικού προσανατολισμού. Δυσaréσκεια, διάψευση και καθαρή αποδοκιμασία εξέφρασαν ακόμα και εκπρόσωποι του διεθνούς κομμουνιστικού κινήματος. Δίνουμε το λόγο σε έναν από αυτούς, δηλαδή στον Πάνεκεκ, ο οποίος δεν καταφέρνει πια να αναγνωρίσει τον εαυτό του στην πολιτική δράση των μπολσεβίκων: «οι τεχνικοί και διοικητικοί υπάλληλοι ασκούν στα εργοστάσια μία εξουσία μεγαλύτερη από αυτήν που θα ήταν συμβατή με την κομμουνιστική εξέλιξη (...). Από τους νέους αρχηγούς και από τους νέους υπαλλήλους έχει βγει μια νέα γραφειοκρατία»³⁵. «Η γραφειοκρατία» – επιμένει την επόμενη χρονιά, η Πλατφόρμα της Εργατικής Αντιπολίτευσης στη Ρωσία – «είναι μια ευθεία άρνηση της δράσης των μαζών»· δυστυχώς, πρόκειται για μια «συμφορά», που «έχει πια εισβάλει στις εσωτερικότερες ίνες του κόμματός μας και των σοβιετικών θεσμών»³⁶.

Πέρα από τη Ρωσία, τέτοιου είδους κριτικές περικλείουν επίσης και πρωτίστως τη Δύση: την καλούν να τελειώσει «με το αστικό αντιπροσωπευτικό σύστημα – με τον κοινοβουλευτισμό»³⁷. Πέρα από τη δικτατορία των μπολσεβίκων, αντικείμενο καταδίκης είναι η αρχή της αντιπροσωπευσης: «ναι, κάποιος άλλος αποφασίζει τη μοίρα σας, αυτή είναι η ουσία της γραφειοκρατίας»³⁸. Ο εκφυλισμός της σοβιετικής Ρωσίας εδράζεται ήδη στο γεγονός ότι ένα και μοναδικό πρόσωπο επωμίζεται ένα συγκεκριμένο καθήκον: στα εργοστάσια, όπως και σε κάθε επίπεδο, στη «συλλογική διεύθυνση» υπεισέρχεται η «ατομική διεύθυνση», που «είναι ένα προϊόν της ατομικιστικής σύλληψης της αστικής τάξης», και η οποία συγκροτεί «θεμελιωδώς μία απεριόριστη, απομονωμένη, ελεύθερη βούληση ενός ανθρώπου, αποσπασμένη από τη συλλογικότητα»³⁹. Ακόμη και η Τρίτη Διεθνής «οδηγεί προς μία πολιτική ηγετών» (*Führerpolitik*), περισσότερο, παρά προς μία «πολιτική μαζών» (*Massenpolitik*)⁴⁰.

Όπως μπορεί να δει κανείς, αιτία των κραυγών ενάντια στην προδοσία σχετικά με τα πρωταρχικά ιδεώδη, περισσότερο ακόμη από την κατάχρηση εξουσίας, είναι η επαναφορά στα συνήθη όργανα εξουσίας, όλα θεμελιωμένα πάνω στη διάκριση/αντίθεση ανάμεσα σε κυβερνώντες και κυβερνώμενους, σε ηγέτες και μάζες, διοικούντες και διοικούμενους και, ως εκ τούτου, θεμελιωμένα στον αποκλεισμό

από την άμεση δράση ή ακόμα από την «πολιτική μαζών». Αν τα Σοβιέτ δεν διασώθηκαν από την αμφισβήτηση, σαφής είναι, προφανώς, η περιφρόνηση που επιφυλάχθηκε στο Κοινοβούλιο, συμπεριλαμβανομένου μερικές φορές του κομμουνιστικού κόμματος, το οποίο είχε μολυνθεί, το ίδιο, από την αρχή της αντιπροσωπευτικότητας, άρα από τη μάστιγα της γραφειοκρατίας. Σε τελευταία ανάλυση, για να το παρατηρήσουμε επαρκώς, ακόμη περισσότερο και από τα όργανα της εξουσίας, είναι η εξουσία αυτή καθ' εαυτή, που μπαίνει στο στόχαστρο. «Είναι η κατάρρα του εργατικού κινήματος: μόλις κατακτήσει μία συγκεκριμένη «εξουσία», προσπαθεί να αυξήσει αυτή την εξουσία με μέσα χωρίς αρχές». Με αυτόν τον τρόπο, σταματά να είναι «καθαρό»: αυτό συνέβη με τη γερμανική σοσιαλδημοκρατία, και αυτό συμβαίνει και με την Τρίτη Διεθνή⁴¹.

Σε αυτό το πλαίσιο, μπορεί να ενταχθεί ο νεαρός Μπλοχ, ο οποίος, από την επανάσταση και από τα Σοβιέτ, πέρα από το ξεπέραςμα της «εκχρηματισμένης οικονομίας» και της «εμπορευματικής ηθικής», προσδοκά επίσης το «μετασχηματισμό της εξουσίας σε αγάπη»⁴². Αν ο γερμανός φιλόσοφος, διαγράφοντας αυτές τις προσδοκίες και αυτά τα πολύ εμφατικά αποσπάσματα από τη δεύτερη έκδοση του *Πνεύματος της Ουτοπίας*, παίρνει αποστάσεις από τις πιο ξεκάθαρα μεσσιανικές πλευρές της σκέψης του, δεν λείπουν, στη Σοβιετική Ρωσία και έξω από αυτήν, οι κομμουνιστές που υψώνουν τη φωνή τους απέναντι στο σκάνδαλο, σε τελευταία ανάλυση, που οφείλεται στην αποτυχία επαλήθευσης του θαύματος του «μετασχηματισμού της εξουσίας σε αγάπη».

Αυτή τη στιγμή, περισσότερο από τον Στάλιν, η αντι-«γραφειοκρατική» πολεμική περιλαμβάνει πρώτα-πρώτα τον Λένιν και τον ίδιο τον Τρότσκι, εντάσσοντάς τον ανάμεσα στους πιο εξέχοντες «υπερασπιστές και ιππότες της γραφειοκρατίας»⁴³. Το πλαίσιο αλλάζει αισθητά τα επόμενα χρόνια. Πριν ακόμη και από τα περιεχόμενά του, η δημοσίευση του Συντάγματος του 1936 αντιπροσωπεύει, ήδη, μία στροφή, εξ αιτίας του γεγονότος της ρήξης με τις αναρχίζουσες απεικονίσεις, σθεναρά προσοδεδεμένες στο ιδεώδες της εξαφάνισης του κράτους, και στη βάση των οποίων «το δικαίωμα είναι όπιο για το λαό» και «η ιδέα του Συντάγματος είναι μία αστική ιδέα»⁴⁴. Με τα λόγια του Στάλιν, το Σύνταγμα του 1936 «δεν αρκείται στο να ορίσει τα τυπικά δικαιώματα των πολιτών, αλλά μεταθέτει το κέντρο βάρους στην εγγύηση αυτών των δικαιωμάτων, στα μέσα για την άσκηση αυτών των δικαιωμάτων»⁴⁵. Ακόμη και αν είναι ανεπαρκής και ούτε καν συγκροτεί την ουσιαστική πλευρά, η «τυπική» εγγύηση των δικαιωμάτων δε φαίνεται να είναι εδώ ασήμαντη. Ο Στάλιν υπογραμμίζει με συμπάθεια το γεγονός ότι το νέο Σύνταγμα «διασφάλισε την εφαρμογή της άμεσης, ίσης, καθολικής ψήφου, με μυστική ψηφοφορία»⁴⁶. Αλλά ακριβώς πάνω σε αυτό το σημείο παρεμβαίνει η κριτική του Τρότσκι: στην αστική κοινωνία, η μυστικότητα της ψήφου χρησιμεύει για να «υπαγάγει αυτούς που αποτελούν αντικείμενο εκμετάλλευσης κάτω από την

απειλή των εκμεταλλευτών»: η επανεμφάνιση αυτού του θεσμού στη σοβιετική κοινωνία είναι η απόδειξη –και σε αυτή την περίπτωση– ότι ο λαός πρέπει να υπερασπιστεί τον εαυτό του από την απειλή, αν όχι μιας γνήσιας και πραγματικής εκμεταλλεύτριας τάξης, οπωσδήποτε πάντως της γραφειοκρατίας⁴⁷.

Σε εκείνους που απαιτούσαν την έναρξη της αντιμετώπισης του προβλήματος της κατάρτησης του κράτους, ο Στάλιν απαντούσε το 1938, καλώντας τους να μη μετασχηματίσουν τα διδάγματα των Μαρξ και Ένγκελς σε δόγμα, σε κενό σχολαστικισμό: η καθυστέρηση της υλοποίησης του ιδεώδους ερμηνεύταν διαμέσου της συνεχιζόμενης καπιταλιστικής περικύκλωσης. Και μάλιστα, στην απαρίθμηση των λειτουργιών του σοσιαλιστικού κράτους, πέραν από τις παραδοσιακές [λειτουργίες] της υπεράσπισης από τον ταξικό εχθρό στο εσωτερικό και στο διεθνές πεδίο, ο Στάλιν εφιστούσε την προσοχή πάνω σε μια «τρίτη λειτουργία, δηλαδή το έργο της οικονομικής οργάνωσης και το πολιτιστικό και μορφωτικό έργο των οργάνων του κράτους μας», ένα έργο που απέβλεπε στο «σκοπό της ανάπτυξης των φύτρων της νέας, σοσιαλιστικής οικονομίας και της επανεκπαίδευσης των ανθρώπων στο πνεύμα του σοσιαλισμού». Ήταν ένα σημείο, πάνω στο οποίο η Εισήγηση προς το 18ο Συνέδριο του ΚΚΣΕ επέμενε με σθένος: «Τώρα, το θεμελιώδες καθήκον του κράτους μας, στο εσωτερικό της χώρας, συνίσταται σε ένα έργο οικονομικής οργάνωσης, σε ένα έργο πολιτιστικό και μορφωτικό».

Η θεωρητικοποίηση αυτής της «τρίτης λειτουργίας» ήταν ήδη καθ' εαυτή μία ουσιαστική καινοτομία. Αλλά ο Στάλιν προχωρούσε παραπέρα, διακηρύττοντας: «Η λειτουργία της καταπίεσης αντικαταστάθηκε από τη λειτουργία της περιφρούρησης της σοσιαλιστικής ιδιοκτησίας από τους κλέφτες και από αυτούς που διασπαθίζουν την κληρονομιά του λαού»⁴⁸. Οπωσδήποτε, επρόκειτο για μία διακήρυξη προβληματική, που επίσης εξαπατούσε: οπωσδήποτε δεν αντανάκλούσε με σωστό τρόπο την κατάσταση στην ΕΣΣΔ του 1938, όπου μαινόταν η τρομοκρατία και επεκτείνονταν, κατά τρόπο τερατώδη, τα γκουλάγκ. Εδώ, όμως, μας απασχολεί μία άλλη πλευρά: ισχύει και μέχρι ποιού σημείου, η θέση για την κατάρτησή του κράτους; «Το κράτος θα διατηρηθεί σ' εμάς ακόμα και στην περίοδο του κομμουνισμού; Ναι, θα διατηρηθεί, εάν δε διαλυθεί η καπιταλιστική περικύκλωση, εάν δεν περιοριστεί ο κίνδυνος των ένοπλων επιθέσεων από το εξωτερικό»⁴⁹. Ως εκ τούτου, η υλοποίηση του κομμουνισμού στη Σοβιετική Ένωση, ή σε μία ομάδα χωρών, θα συνεπαγόταν τον οριστικό περιορισμό της πρώτης λειτουργίας (της περιφρούρησης από τον κίνδυνο της αντεπανάστασης στο εσωτερικό πεδίο) και όχι της δεύτερης (της προστασίας απέναντι στην εξωτερική απειλή), που, υπαρχόντων των ισχυρών καπιταλιστικών κρατών, θα συνέχιζε να είναι ζωτική ακόμη και μέχρι «την περίοδο του κομμουνισμού». Αλλά γιατί την κατάρρευση της καπιταλιστικής περικύκλωσης και τον περιορισμό της δεύτερης λειτουργίας δε θα έπρεπε να ακολουθήσει κάποτε η διάλυση και της «τρίτης λειτουργίας», δηλαδή του «έρ-

γου της οικονομικής οργάνωσης» και της «πολιτιστικής»), ακόμη και της «περιφρούρησης της σοσιαλιστικής ιδιοκτησίας από τους κλέφτες και από αυτούς που διασπαθίζουν την κληρονομιά του λαού»; Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι ο Στάλιν αποκαλύπτει αβεβαιότητες και αντιθέσεις, που προκλήθηκαν προφανώς και από την πολιτική αναγκαιότητα να κινηθεί με προσοχή σε ναρκοθετημένο έδαφος, όπου κάθε μικρή διάσταση σε σχέση με την κλασική θέση για την εξαφάνιση του κράτους θα τον εξέθετε στην κατηγορία της προδοσίας.

5. Ενθουσιώδης ουτοπία, ανωριμότητα των αντικειμενικών συνθηκών και προδοσία: Κάουτσκι και Τρότσκι

Είδαμε ότι το μοτίβο της προδομένης επανάστασης συνοδεύει, από τις αρχές της ακόμη, την ιστορία της Σοβιετικής Ρωσίας: χρειάζεται τώρα να προσθέσουμε ότι αυτό δεν είναι καθόλου ένα μονοπώλιο της αριστεράς. Με διαφορετικές μορφές, το ξαναβρίσκουμε, αντίθετα, σε ένα συγγραφέα όπως ο Κάουτσκι. Έχουν περάσει ελάχιστοι μήνες, ή λίγες εβδομάδες, από την Οκτωβριανή Επανάσταση, αλλά ο γερμανός σοσιαλδημοκράτης ηγέτης, χωρίς να χάσει καιρό, υπογραμμίζει ότι οι μπολσεβίκοι δεν κρατούν ή δε μπορούν να κρατήσουν καμία από τις υποσχέσεις που έδωσαν τη στιγμή της κατάκτησης της εξουσίας:

«Ήδη τώρα η κυβέρνηση των Σοβιέτ φαίνεται αναγκασμένη να κάνει πολλές υποχωρήσεις απέναντι στο κεφάλαιο [...]. Αλλά, περισσότερο από ό,τι σε σχέση με το ρώσικο κεφάλαιο, η δημοκρατία των Σοβιέτ χρειάστηκε να υποχωρήσει μπροστά στο γερμανικό και να αναγνωρίσει τις προθέσεις του. Είναι ακόμα αβέβαιο το πότε το κεφάλαιο της Αντάντ θα επανέλθει για να εισαχθεί και πάλι στη Ρωσία: τα πάντα δίνουν την ιδέα ότι η δικτατορία του προλεταριάτου εκμηδένισε μόνο το ρώσικο κεφάλαιο, για να παραχωρήσει τη θέση για το γερμανικό και το αμερικάνικο»⁵⁰.

Οι μπολσεβίκοι κατέκτησαν την εξουσία υποσχόμενοι «την εξάπλωση, κάτω από την ώθηση της ρώσικης εμπειρίας, της επανάστασης στις καπιταλιστικές χώρες». Αλλά τι τέλος είχε αυτή η «μεγαλειώδης και γοητευτική προοπτική»; Έδωσε τη θέση της σε ένα πρόγραμμα «άμεσης ειρήνης με κάθε κόστος»⁵¹. Βρισκόμαστε στο 1918 και, παραδόξως, η κριτική του Κάουτσκι στο Μπρεστ-Λιτόφσκ δεν είναι πολύ διαφορετική από εκείνη που είδαμε, ιδιαίτερα στο Μπουχάριν.

Πέρα από τις διεθνείς σχέσεις, ακόμη πιο καταστροφικός, πάντα στα μάτια του Κάουτσκι, είναι ο απολογισμός της Οκτωβριανής Επανάστασης στο καθαρά εσωτερικό πεδίο:

Παραμερίζοντας τα υπολείμματα του καπιταλισμού, εξέφρασε, πιο καθαρά και πιο σθεναρά παρά ποτέ, τη δύναμη της ατομικής ιδιοκτησίας της γης. Έκανε το χω-

ρικό, που μέχρι τώρα ενδιαφερόταν για τη διάλυση της μεγάλης έγγειας ατομικής ιδιοκτησίας, ενεργητικό υπερασπιστή της ατομικής ιδιοκτησίας που δημιουργήθηκε προσφάτως και εδραίωσε την ατομική ιδιοκτησία των μέσων παραγωγής και την εμπορευματική παραγωγή⁵².

Και οδηγούμαστε, και πάλι, να σκεφτούμε εκείνους που, ακόμα και στο εσωτερικό του κόμματος των μπολσεβίκων, στιγματίζουν την αποτυχημένη κολлекτιβοποίηση της αγροτικής οικονομίας ως ένοχη εγκατάλειψη του σοσιαλιστικού δρόμου. Η κολлекτιβοποίηση της αγροτικής οικονομίας δε θέτει, κατά κανένα τρόπο, τέλος στην καταγγελία για προδοσία που, αντίθετα, όπως γνωρίζουμε, ακριβώς στη μέση της δεκαετίας του '30, βρίσκει την οργανική της μορφοποίηση στο βιβλίο που ο Τρότσκι αφιέρωσε στην «προδομένη επανάσταση». Είναι, όμως, ενδιαφέρον να σημειώσουμε ότι τα θεμελιώδη κεφάλαια αυτού του κατηγορητηρίου είναι ήδη, κατά κάποιον τρόπο, παρόντα στο βιβλίο του Κάουτσκι το 1918. Εν τω μεταξύ, αξίζει να σημειωθεί ότι, ακόμη και αν η ιδιωτική ατομική ιδιοκτησία αντικαταστάθηκε από τη συνεταιριστική ιδιοκτησία, δεν πρέπει να ξεχνάμε ότι αυτή η τελευταία είναι μόνο «μία νέα μορφή καπιταλισμού». Από την άλλη πλευρά, η ίδια «η κρατική οικονομία δεν είναι ακόμα ο σοσιαλισμός» και όχι μόνο εξ αιτίας του γεγονότος ότι συνεχίζουν να υπάρχουν η αγορά και η εμπορευματική παραγωγή⁵³. Υπάρχει κάτι παραπάνω. Η κατάρρευση μιας καθορισμένης μορφής του καπιταλισμού δε σημαίνει καθόλου την κατάρρευση του καπιταλισμού καθ' εαυτού: η νέα εξουσία «μπορεί να καταργήσει πολλές μορφές καπιταλιστικής ιδιοκτησίας», αλλά αυτό δεν είναι ακόμη η «θεμελίωση μιας σοσιαλιστικής παραγωγής». Στην πραγματικότητα, στη Σοβιετική Ένωση αναδύθηκε ή αναδύεται μια νέα εκμεταλλεύτρια τάξη: «Στη θέση εκείνων που μέχρι τώρα ήταν καπιταλιστές και τώρα έγιναν προλετάριοι, υπεισέρχονται διανοούμενοι ή προλετάριοι που τώρα έγιναν καπιταλιστές»⁵⁴.

Εάν ακόμα και ο Τρότσκι, σε αντίθεση με ορισμένους πιο ριζοσπαστικούς μαθητές του, προτιμά να μιλά για «γραφειοκρατία», παρά για μια νέα καπιταλιστική τάξη, παραμένουν σταθερές οι αναλογίες ανάμεσα στις δύο επιχειρηματολογίες, που αντιπαρατέθηκαν εδώ, πολύ περισσότερο που, και στην ανάλυση του ρώσου επαναστάτη, η «σοβιετική γραφειοκρατία» φαίνεται να επιδιώκει να «φτάσει την αστική τάξη της Δύσης»⁵⁵. Πώς να ερμηνεύσουμε αυτές τις αναλογίες; Και στις δύο επιχειρηματολογίες, η ενθουσιώδης ουτοπία σκάβει μια άβυσσο ανάμεσα στην ομορφιά των πρωταρχικών προοπτικών και ελπίδων και την αθεράπευτη μετριότητα του πραγματικού, και γίνεται προσπάθεια να γεμίσει μια τέτοια άβυσσος ανατρέχοντας, στην περίπτωση του Τρότσκι, στην κατηγορία της προδοσίας και, στην περίπτωση του Κάουτσκι, στην κατηγορία της αντικειμενικής ανωριμότητας της Ρωσίας. Στα μάτια του γερμανού σοσιαλδημοκράτη ηγέτη, με δεδομένη την «οικονομική καθυστέρηση» μιας χώρας, που «δεν ανήκει στα αναπτυσσόμενα βιομηχα-

νικά κράτη», είναι βέβαιη η αποτυχία του σοσιαλιστικού σχεδίου: «Στην πραγματικότητα, στη Ρωσία υλοποιείται η τελευταία από τις αστικές επαναστάσεις, όχι η πρώτη από τις σοσιαλιστικές. Αυτό αποδεικνύεται όλο και πιο καθαρά. Η σημερινή ρωσική επανάσταση μπορεί να πάρει ένα σοσιαλιστικό χαρακτήρα, μόνο όταν συμπέσει με μία σοσιαλιστική επανάσταση στη Δυτική Ευρώπη»⁵⁶. Και μας παραπέμπει ξανά στις προσδοκίες και τις προοπτικές του Τρότσκι.

Παρόλα αυτά, μένουν σταθερές οι διαφορές. Για τον Κάουτσκι, η καθοδηγητική ομάδα των μπολσεβίκων καθ' εαυτή εγκατέλειψε τα ευγενή ιδεώδη του σοσιαλισμού: από την άλλη πλευρά, περισσότερο από μία υποκειμενική και συνειδητή επιλογή και αποστασία, μια τέτοια εγκατάλειψη συνιστά έκφραση της «αδυναμίας όλων των επαναστατικών προσπαθειών, που συντελέστηκαν χωρίς να υπολογιστούν οι αντικειμενικές κοινωνικές και οικονομικές συνθήκες»⁵⁷. Σε σχέση προς εκείνη του Τρότσκι, η επιχειρηματολογία του Κάουτσκι φαίνεται πιο πειστική. Δεν υποπίπτει στην αφέλεια να ερμηνεύσει γιγαντιαίες αντικειμενικές διαδικασίες (που, πέρα από τη Ρωσία, περιέβαλαν, στη συνέχεια, μία ολόκληρη σειρά άλλων χωρών), καταφερόμενος βίαια εναντίον της προδοσίας ενός κλειστού πολιτικού στρώματος ή μιας και μόνης προσωπικότητας, που ανυψώνεται έτσι στο ρόλο του από μηχανής θεού. Υπάρχει, ωστόσο, μία στιγμή, κατά την οποία, ακόμη και ο γερμανός σοσιαλδημοκράτης ηγέτης, αφήνει να παρέμβει η κατηγορία της συνειδητής και υποκειμενικής προδοσίας. Την προδοσία αυτή διέπραξαν οι μπολσεβίκοι, αφού, αγνοώντας θηλεημένα την ανωριμότητα των αντικειμενικών συνθηκών, αφέθηκαν στη «λατρεία της βίας», την οποία, αντιθέτως, «ο μαρξισμός καταδικάζει σκληρά»⁵⁸. Άλλωστε, από μόνη της η αρχική επιλογή να ξεκινήσει η Οκτωβριανή Επανάσταση θα πρέπει να θεωρηθεί συνώνυμη της αποστασίας σε σχέση με τα ευγενή ιδεώδη του Μαρξ και του σοσιαλισμού: σε αυτή την περίπτωση, ωστόσο, η κατηγορία της προδοσίας πλήττει τον Τρότσκι εξ ίσου με τον Λένιν και τον Στάλιν. Μένει, όμως, να δούμε εάν η κατηγορία, που προφέρει ο Κάουτσκι για «λατρεία της βίας» από τους μπολσεβίκους, είναι συμβατή με τη μομφή που τους απευθύνει, ότι δηλαδή στο Μπρεστ-Λιτόφσκ θέλησαν «μία άμεση ειρήνη με κάθε κόστος».

6. Από τον αφηρημένο οικουμενισμό στην κατηγορία για προδοσία

Ας ρίξουμε τώρα μια συνολική ματιά στα κεφάλαια, στα οποία διαρθρώνεται το κατηγορητήριο ενάντια στην «προδοσία». Αν θελήσουμε να εκφράσουμε το πρόβλημα με φιλοσοφικούς όρους, θα μπορούσαμε να πούμε ότι, αν και αισθητά διαφορετικές μεταξύ τους και σχηματισμένες με αφετηρία ιδεολογικές και πολιτικές θέσεις αρκετά διαφοροποιημένες, αυτές οι κατηγορίες μοιράζονται από κοινού μία οπτική γωνία καθολικότητας, που είναι η ώρα να εξετάσουμε. Παρακινήμενη καθώς είναι από

την απαίτηση της αντιπαράθεσης με την αστική οικογένεια και του ξεπεράσματος του οικιακού εγωισμού της, που, συγκεντρώνοντας το βλέμμα αποκλειστικά πάνω στο στενό της κύκλο, απωθεί τις τραγωδίες, οι οποίες εξελίσσονται έξω από αυτήν, η Κολλοντάι καλεί τους κομμουνιστές να ζυμώσουν μέσα τους ένα αίσθημα καθολικής ευθύνης, ξεπερνώντας, ως εκ τούτου, ακόμη και σε ό,τι αφορά τα παιδιά, τη διάκριση ανάμεσα σε «δικό σου» και «δικό μου», παλεύοντας μαζί με τους άλλους γι' αυτό που είναι κοινό για όλους, γι' αυτό που είναι «δικό μας». Είδαμε ότι ο Τρότσκι σωστά επέστησε την προσοχή στις καταστροφικές επιπτώσεις που δημιουργούνται όταν οι γονείς αγνοούν την ιδιαίτερη ευθύνη που έχουν για τα ίδια τους τα παιδιά. Δηλαδή, παραβλέποντας τη στιγμή της υποχρέωσης παροχής βοήθειας για τον κύκλο των πιο στενών συγγενών, χωρίς να συνδεθεί, κατά πρώτο λόγο, με μία υποχρέωση ιδιαίτερη και αναπόφευκτη, η καθολική ευθύνη αποδεικνύεται κενή και καθίσταται ακόμη και ένα εργαλείο υπεκφυγής. Με αυτήν την έννοια, σύμφωνα με το Λένιν, η θεωρία της Κολλοντάι ήταν «αντικοινωνική»⁵⁹.

Αλλά, ενώ προσδίδουν ισχύ στην ενότητα ανάμεσα σε καθολικό και μερικό σε σχέση με το πρόβλημα της οικογένειας, οι μπολσεβίκοι καθοδηγητές τη λησμονούν από τη στιγμή που αντιμετωπίζουν το εθνικό ζήτημα. Τη στιγμή της ίδρυσής της, η Τρίτη Διεθνής ξεκινά από το προαπαιτούμενο ενός διεθνούς κόμματος του προλεταριάτου, που θα καλούνταν να πραγματοποιήσει την καθολική χειραφέτηση της ανθρωπότητας, χωρίς να αφηθεί να λοξοδρομήσει από τα «ιλεγόμενα εθνικά συμφέροντα»⁶⁰. Κατ' ανάλογο τρόπο, είδαμε ότι η Κολλοντάι θεωρητικοποίησε ένα είδος καθολικής οικογένειας, στο περιβάλλον της οποίας το «δικό μου» και το «δικό σου» διαλύονται χωρίς υπολείμματα στο «δικό μας». Ακολούθως, η Τρίτη Διεθνής γνωρίζει μια κοπιώδη διαδικασία μάθησης, που θα την οδηγήσει, με την εισήγηση του Δημητρώφ στο 7ο Συνέδριο του 1935, να καταγγείλει ως καταστροφική κάθε μορφή «εθνικού μηδενισμού»⁶¹. Αλλά αυτό δεν είναι προδοσία του διεθνισμού: Εάν για την Κολλοντάι η ιδιαίτερη προσοχή που δίνει ο καθένας στα δικά του παιδιά είναι συνώνυμη της εγωιστικής στενοκεφαλιάς και της αδιαφορίας για τις τύχες όλων των παιδιών του κόσμου, για τον Τρότσκι «η εξέταση των προοπτικών της κοινωνικής επανάστασης μέσα στα όρια ενός έθνους» σημαίνει υποχώρηση ή αποδοχή του «σοσιαλπατριωτισμού» και του σοσιαλσωβινισμού, που υπήρξαν συνεπύθνυοι για το σφαγείο του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου. Έτσι λοιπόν, «η ιδέα μιας σοσιαλιστικής ανάπτυξης, που συντελείται έως και ολοκληρώνεται σε μία μόνο χώρα» είναι μία «οπτική γωνία θεμελιωδώς εθνικορεφορμιστική και όχι επαναστατική και διεθνιστική»⁶². Πρόκειται για διακηρύξεις του 1928: δέκα χρόνια αργότερα, ιδρύεται η Τετάρτη Διεθνής, που αναδιατυπώνει (και ριζοσπαστικοποιεί στον έσχατο βαθμό) την αφηρημένη καθολικότητα των αρχών και που, ως εκ τούτου, αυτοκαθορίζεται «Παγκόσμιο κόμμα της σοσιαλιστικής επανάστασης».

Θα ήταν εύκολο να εφαρμόσουμε απέναντι στον Τρότσκι την κριτική που ίδιος

ενεργοποίησε στην πολεμική με την Κολλοντάι. Όπως δε συνιστά ένα πραγματικό ξεπέρασμα του οικιακού εγωισμού το να αγνοήσει και να αποφύγει κανείς τις ιδιαίτερες ευθύνες που έχει απέναντι στα ίδια του τα παιδιά, έτσι δεν είναι καθόλου συνώνυμο του διεθνισμού το να χάσουμε από το οπτικό μας πεδίο το γεγονός ότι οι δυνατότητες και τα καθορισμένα καθήκοντα του επαναστατικού μετασχηματισμού τοποθετούνται πρώτα-πρώτα πάνω σε ένα καθορισμένο εθνικό έδαφος. Η απόσταση ή η αδιαφορία σε σχέση με τη χώρα στην οποία ζούμε, μπορεί πολύ καλά να πάρει ένα περιεχόμενο κάθε άλλο παρά επαναστατικό. Στην τσαρική Ρωσία, ο Χέρτσεν, ένας συγγραφέας αγαπητός στο Λένιν, σημείωνε ότι η αριστοκρατία ήταν πολύ «πιο κοσμοπολίτικη από την επανάσταση»⁶³. Την παραμονή της χιτλερικής επίθεσης, ο Στάλιν επιχειρηματολογεί ως εξής:

«Χρειάζεται να αναπτύξουμε την ιδέα που συνενώνει έναν υγιή εθνικισμό, ορθώς εννοούμενο, με τον προλεταριακό διεθνισμό. Ο προλεταριακός διεθνισμός πρέπει να στηρίζεται πάνω σε αυτόν τον εθνικισμό, σε κάθε χώρα ξεχωριστά. [...] Ανάμεσα στον ορθώς εννοούμενο εθνικισμό και στον προλεταριακό διεθνισμό δεν υπάρχει –και δεν μπορεί να υπάρχει– αντίθεση. Ο κοσμοπολιτισμός χωρίς πατρίδα, που αρνείται το εθνικό συναίσθημα και την ιδέα της πατρίδας, δεν έχει να μοιραστεί τίποτα με τον προλεταριακό διεθνισμό»⁶⁴.

Στη συγκεκριμένη κατάσταση, που διαμορφώθηκε ως αποτέλεσμα της έλευσης του Τρίτου Ράιχ, η πορεία της καθολικότητας περνούσε μέσα από τους συγκεκριμένους και ιδιαίτερους αγώνες των λαών, που είχαν αποφασίσει να μην αφεθούν να επανέλθουν στην κατάσταση των σκλάβων, στην υπηρεσία του χιτλερικού λαού των κυρίων: η αντίσταση των λαών, που απειλήθηκαν πιο άμεσα από τα σχέδια εξανδραποδισμού του ναζιστικού ιμπεριαλισμού, έκανε να προχωρήσει ο διεθνισμός στην πράξη. Αλλά, ήδη τρία χρόνια πριν, προς επιβεβαίωση του γεγονότος ότι είμαστε μπροστά σε μια διαδικασία μάθησης, που εννοούνταν ή ετίθετο από τη συγκεκριμένη αναγκαιότητα ανάπτυξης εθνικών αντιστασιακών αγώνων ενάντια στον ιμπεριαλισμό, ο Μάο Τσε Τουνγκ διακηρύττει: «Ο διαχωρισμός του περιεχομένου του διεθνισμού από την εθνική μορφή είναι η πράξη εκείνων που δεν καταλαβαίνουν τίποτα από διεθνισμό. Όσον αφορά εμάς, αντίθετα, πρέπει να τα συνδέσουμε ευθέως. Με αυτή την αφορμή έχουν διαπραχθεί, μέσα στις γραμμές μας, σοβαρά λάθη που πρέπει να διορθωθούν με τη μεγαλύτερη φροντίδα»⁶⁵. Με ανάλογους όρους, ο Γκράμσι υπογραμμίζει το γεγονός ότι, για να προσδώσει σαφήνεια στο «διεθνισμό» του και να τον ξεκαθαρίσει από το «θολό και καθαρά ιδεολογικό του στοιχείο», ένας κομμουνιστής οφείλει να μπορεί να είναι «βαθιά εθνικός»⁶⁶.

Πέρα από την άρνηση της πυρηνικής οικογένειας και τη θεωρητικοποίηση ενός είδους συλλογικής πατρότητας και μητρότητας (τα «παιδιά μας»), σε γενικό πολιτικό επίπεδο, η αφηρημένη καθολικότητα κάνει καθαρά αισθητή την παρουσία

της στη θεωρητικοποίηση μιας «συλλογικής διεύθυνσης», θεωρημένης, ακόμα μια φορά, ως κατάργησης των ατομικών ευθυνών και των καθηκόντων, που επωμίζε-ται κάποιος ατομικά. Όχι τυχαία, η Κόλλοντάι, για ένα διάστημα, ανήκει στην Εργατική Αντιπολίτευση⁶⁷. Σε αυτό το ίδιο πλαίσιο, τοποθετείται η μεσοιανική προσδοκία της πλήρους κατάργησης της διάκρισης ανάμεσα σε «δικό μου» και «δικό σου», ακόμη και στο οικονομικό πλαίσιο, με τη συνακόλουθη καταδίκη όχι τόσο ενός καθορισμένου συστήματος παραγωγής και ανακατανομής του κοινωνικού πλούτου, όσο της «οικονομίας του χρήματος» και της αγοράς ως τέτοιων, της ατομικής ιδιοκτησίας ως τέτοιας, όσο περιορισμένη και κλειστή θα μπορούσε να είναι. Σε όλες αυτές τις περιπτώσεις, η ποθητή καθολικότητα είναι εκείνη που παρουσιάζεται αμέσως στην αμόλυντη καθαρότητά της, χωρίς τη μεσολάβηση και τη διαπλοκή με τη μερικότητα. Και αυτή η λατρεία της αφηρημένης καθολικότη-τας διαμαρτύρεται για την προδοσία κάθε φορά που η μερικότητα βλέπει να ανα-γνωρίζονται ξανά τα δικαιώματά της ή η δύναμή της.

7. Η διαλεκτική της επανάστασης και η γένεση του αφηρημένου οικουμενισμού

Αλλά, πώς μπορούμε να ερμηνεύσουμε την ανάδυση αυτής της οπτικής και αυτής της τάσης για καθαρότητα, που, με την πρώτη ματιά, είναι τόσο αφελείς και τους λείπει τόσο πολύ η αίσθηση της πραγματικότητας; Δεν θα ήταν λιγότερο αφελές και λιγότερο εξωπραγματικό το να αποδώσουμε τα πάντα σε αυτή ή εκείνη την ξε-χωριστή προσωπικότητα. Στην πραγματικότητα, δρα εδώ μια αντικειμενική διαλε-κτική, που ήρθε η ώρα να εξετάσουμε. Πάνω στο κύμα της πάλης ενάντια στις ανι-σότητες, τα προνόμια, τις διακρίσεις, τις αδικίες, την καταπίεση του παλιού καθε-στώτος και ενάντια στις μεροληψίες, τον αποκλεισμό, την ευτέλεια και τον εγωι-σμό, που προσάπτονταν στην παλιά κυρίαρχη τάξη, κάθε μεγάλη επανάσταση οδη-γείται στο να εκφράσει μία ισχυρή, ενθουσιαστική έως και εμφατική και μεγαλό-σχημη όψη των αρχών της ισότητας και της καθολικότητας. Είναι μία όψη που, από μία πλευρά, με την ορμή και τον ενθουσιασμό που μεταφέρει μαζί της, διευκο-λύνει την ανατροπή των παλιών κοινωνικών σχέσεων και των παλιών πολιτικών θε-σμών, από μια άλλη πλευρά καθιστά πιο περίπλοκη και προβληματική την οικοδό-μηση της νέας τάξης πραγμάτων. Μέχρι ποιο σημείο αυτή [η νέα τάξη πραγμάτων] θα βρίσκεται στο ύψος των υποσχέσεων, των φιλοδοξιών και των προσδοκιών, που προηγήθηκαν της γέννησής της; Δεν κινδυνεύει, αυτή η ίδια, να αναπαραγάγει με νέα μορφή κάποια από τις στρεβλώσεις που, με τόση δύναμη και ριζοσπαστισμό, καταλόγισε στο παλαιό καθεστώς; Αυτό το πέρασμα αποδεικνύεται ιδιαίτερα λε-πτό, εξαιτίας του γεγονότος ότι κάθε μεγάλη επανάσταση από τη μία πλευρά καλ-

λιεργεί ριζοσπαστικά σχέδια πολιτικού-κοινωνικού μετασχηματισμού, ενώ ταυτόχρονα από την άλλη, ακριβώς επειδή ήταν αποκλεισμένη και απομακρυσμένη από την υπάρχουσα τάξη πραγμάτων, βλέπει την έλευση στην εξουσία διευθυντικών στρωμάτων χωρίς συμπαγή πολιτική εμπειρία, τα οποία είναι αναγκασμένα να οικοδομούν και να εφευρίσκουν μια νέα διευθέτηση όχι μόνο πολιτική, αλλά και κοινωνική. Αρκετά ασταθές τείνει να αποδειχθεί, σε αυτές τις συνθήκες, το όριο ανάμεσα σε φιλόδοξο πολιτικό σχέδιο και μεγαλόφωνη και κενή φράση, ανάμεσα σε συγκεκριμένη ουτοπία (ένας ορίζοντας οπωσδήποτε μακρινός, αλλά που οπωσδήποτε προσανατολίζει και κεντρίζει την πραγματική διαδικασία μετασχηματισμού) και αφηρημένη ουτοπία, που σε βγάζει έξω από το δρόμο σου (συνώνυμη, σε τελευταία ανάλυση, της δραπέτευσης και της φυγής από την πραγματικότητα).

Επειδή μια επανάσταση μπορεί να παραμείνει νικηφόρα για μεγάλο χρονικό διάστημα, θα πρέπει να είναι σε θέση να μπορεί να προσδώσει σαφές και διαρκές περιεχόμενο στις ιδέες της ισότητας και της καθολικότητας, με όχημα τις οποίες έφτασε στην εξουσία. Και για να το κάνει αυτό, η νέα διευθύνουσα ομάδα καλείται να ξεκαθαρίσει αυτές τις ιδέες από την αφελή μορφή, που τείνουν να πάρουν κατά τις στιγμές του ενθουσιασμού, αλλά και να επιτελέσει αυτό το έργο της κάθαρσης όχι σε έναν κενό και αποστειρωμένο χώρο, αλλά σε ένα χώρο που έχει ξαναγεμίσει ιστορικά, στον οποίο κάνουν αισθητή την παρουσία τους και το βάρος τους οι οικονομικές και πολιτικές συμβατότητες, οι συσχετισμοί δυνάμεων, οι αντιθέσεις και οι συγκρούσεις, που αναδύονται αναπόφευκτα. Κατά την πορεία αυτού του δύσκολου περάσματος, το επαναστατικό μέτωπο, που μέχρι εκείνη τη στιγμή, τουλάχιστον επιφανειακά, χαρακτηρίζεται από μία ομόφωνη ενότητα, αρχίζει να δείχνει τις πρώτες ρωγμές ή τις πρώτες σχισμές, οπότε και επέρχονται οι διαψεύσεις, η απογοήτευση, οι κατηγορίες για προδοσία.

Είναι μια διαδικασία και μια διαλεκτική που ο Χέγκελ αναλύει με μεγάλη διαύγεια και σε βάθος, σε σχέση με τη Γαλλική Επανάσταση⁶⁸. Αυτή εξελίσσεται σείοντας τη σημαία του «καθολικού υποκειμένου», της «καθολικής βούλησης», της «καθολικής αυτοσυνείδησης». Αυτή τη στιγμή, τη στιγμή της καταστροφής του παλιού καθεστώτος, [αυτή η διαδικασία] συνίσταται «στην κατάργηση των διαφοροποιημένων πνευματικών δυνάμεων και της περιορισμένης ζωής των ατόμων»: «καταργούνται λοιπόν όλα τα κοινωνικά στρώματα, που είναι οι πνευματικές οντότητες με τις οποίες διαρθρώνεται το Όλον». Είναι ωσάν η κοινωνία, αφού έχουν διαλυθεί όλα τα ενδιάμεσα κοινωνικά σώματα, να εξαρθρώνεται πλήρως σε μία μυριάδα ατόμων, τα οποία, απορρίπτοντας όλες τις παραδοσιακές αυθεντίες, τώρα πια απογυμνωμένες από τη νομιμότητα, απαιτούν όχι μόνο την ελευθερία και την ισότητα, αλλά επίσης και τη συμμετοχή στη δημόσια ζωή και σε κάθε φάση της διαδικασίας λήψης αποφάσεων. Πάνω στο κύμα αυτού του ενθουσιασμού και αυτής της ανάτασης, σε μία κατάσταση, στην οποία είναι ωσάν η αυθεντία και η εξουσία καθ'

εαυτές να ήταν κρεμασμένες στο τίποτα, αναδύεται ένας αναρχίζων μεσσιανισμός που απαιτεί την «απόλυτη ελευθερία» και είναι έτοιμος να καταγγείλει σαν προδοσία της καθολικότητας κάθε διαφθορά και κάθε περιορισμό, αληθινό ή υποτιθέμενο.

Μία νέα τάξη πραγμάτων προϋποθέτει μία ανακατανομή των ατόμων σε «πνευματικές δυνάμεις», σε κοινωνικούς οργανισμούς, σε ενδιάμεσα σώματα, και μάλιστα συγκροτημένα και οργανωμένα σύμφωνα με ποικίλους και νέους τρόπους, που θα αντιστοιχούν στις αρχές της επανάστασης. Σε αντίθετη περίπτωση, η νέα διάρθρωση της κοινωνίας, οποιαδήποτε και αν είναι αυτή, εμφανίζεται ως μία άρνηση της καθολικότητας στα μάτια του αναρχίζοντος μεσσιανισμού. Πράγματι, «η δραστηριότητα και το είναι της (ξεχωριστής) προσωπικότητας θα βρίσκονταν, κατ' αυτόν τον τρόπο, περιορισμένες σε ένα κλάδο του Όλου, σε ένα μόνο είδος της δραστηριότητας και του είναι». Και, ως εκ τούτου, «ιθιέμενη εντός του στοιχείου του είναι, η προσωπικότητα θα προσλάμβανε, έτσι, τη σημασία της καθορισμένης προσωπικότητας και, στην πραγματικότητα, θα σταματούσε να είναι καθολική αυτοσυνείδηση». Πρόκειται για μια διαφωτιστική ανάλυση της διαλεκτικής, που αναπτύσσεται, οπωσδήποτε, στον απόηχο της Γαλλικής Επανάστασης, αλλά επίσης, και κατά τρόπο ακόμα πιο ξεκάθαρο, της Οκτωβριανής Επανάστασης, από τη στιγμή που το πάθος της καθολικότητας κάνει αισθητή την παρουσία του με ακόμα μεγαλύτερη δύναμη, είτε στις πιο αφελείς του μορφές είτε στις πιο ώριμες. Στην κατάσταση του ενθουσιώδους οικονομισμού, που προηγείται της κατεδάφισης του παλαιού καθεστώτος, κάθε καταμερισμός εργασίας, με όποιο τρόπο και αν είναι διαρθρωμένος, καθίσταται συνώνυμος του αποκλεισμού, της κατάχρησης της «καθολικής αυτοσυνείδησης» και της «καθολικής βούλησης», προς όφελος μιας γραφειοκρατικής και προνομιάχας μειότητας.

Ότι ισχύει για τις κοινωνικές σχέσεις, ισχύει και για τους πολιτικούς θεσμούς. Δεν υπάρχει κοινωνική οργάνωση που να μπορεί να ικανοποιήσει την πρόθεση της άμεσης και χωρίς παρεμβάσεις υλοποίησης της καθολικότητας, που προωθείται από τον αναρχίζοντα μεσσιανισμό. Ο τρόπος με τον οποίο συμπεριφέρεται αυτός ο τελευταίος προκύπτει με σαφήνεια ακόμα μια φορά από τις αξιωματιμολογικές σελίδες της *Φαινομενολογίας του Πνεύματος*:

«Χωρίς να αφηθεί να εξαπατηθεί ούτε από την κωμωδία (*Vorstellung*) της υποταγής σε νόμους, που προσποιούνται ότι είναι έκφραση της αυτό-κυβέρνησης και που θα της αναγκάζουν μόνο ένα μέρος, ούτε από το γεγονός της απόλαυσης της αντιπροσώπευσης στα νομοθετικά σώματα και στην καθολική δραστηριότητα, η αυτοσυνείδηση δεν αφήνεται να απογυμνωθεί από την πραγματικότητα, η οποία συνίσταται στο να δώσει στον ίδιο της τον εαυτό τους νόμους και στο να φέρει αυτή η ίδια σε πέρας όχι ένα επιμέρους έργο, αλλά το καθολικό έργο. Πράγματι, όταν βρίσκεται μόνο στη μορφή της παράστασης και της θεατρικής αναπαράστασης, το μοναδικό δεν είναι πραγματικό: όπου υπάρχει κάποιος που αντιπροσωπεύει το μοναδικό, το μοναδικό δεν υπάρχει».

Μας έρχεται στο μυαλό σε αυτό το σημείο ο ορισμός, τον οποίο, στη Σοβιετική Ρωσία, δίνει η Εργατική Αντιπολίτευση στη γραφειοκρατία: «κάποιος άλλος αποφασίζει τη μοίρα σας». Ενώπιον σε αυτή την απαράδεκτη αλλοτρίωση, απαιτείται μία «διεύθυνση» που θα είναι «συλλογική» σε κάθε ξεχωριστή φάση της διαδικασίας λήψης αποφάσεων, με τη συνακόλουθη καταδίκη κάθε αντιπροσωπευτικού οργανισμού. Αντίθετα, για να το δούμε καλά, μπαίνει συχνά στο στόχαστρο, όπως γνωρίζουμε, κάθε σχέδιο συνταγματικής τάξης πραγμάτων και ακόμα και δικαιοκλής ρύθμισης, που στιγματίζεται από πριν ως προσπάθεια αλυσοδέματος και κατάτμησης της καθολικότητας και, ως εκ τούτου, ως έκφραση, σε τελευταία ανάλυση, ενός παλαιού καθεστώτος πολύ σκληρού για να πεθάνει.

Για να φτάσει στη «δράση», για να επιτύχει πραγματικότητα και αποτελεσματικότητα και να γίνει «πραγματική βούληση» –συνεχίζει ο Χέγκελ– η καθολικότητα πρέπει να εκφραστεί σε συγκεκριμένα άτομα, πρέπει «να ανυψώσει στην κορυφή μία μοναδική αυτοσυνείδηση». Μα να, που ο αναρχισμός και ο μεσσιανισμός ουρλιάζουν για το σκάνδαλο: «Κατ' αυτόν τον τρόπο, όμως, όλα τα άλλα υποκείμενα αποκλείονται από το Όλον αυτής της δράσης και παίζουν μόνο ένα ρόλο περιορισμένο και, ως εκ τούτου, η δράση δεν θα ήταν δράση της πραγματικής καθολικής αυτοσυνείδησης». Η τραγωδία της Γαλλικής Επανάστασης (αλλά επίσης και, σε μία πιο μεγάλη κλίμακα, της Οκτωβριανής) συνίσταται σε τούτο: εάν θέλει να αποφύγει τη συρρίκνωση σε μία κενή φράση, το πάθος της καθολικότητας οφείλει να δώσει στον εαυτό του ένα συγκεκριμένο και καθορισμένο περιεχόμενο, αλλά ακριβώς αυτό το συγκεκριμένο και καθορισμένο περιεχόμενο προκαλεί τα ουρλιαχτά για το σκάνδαλο και για την προδοσία. Για να το παρατηρήσουμε ορθά, η μερικότητα καθ' εαυτή στιγματίζεται ως στοιχείο μόλυνσης και άρνησης της καθολικότητας. Όσον εξακολουθεί να ισχύει αυτή η οπτική γωνία, την κατάργηση του παλαιού καθεστώτος δεν ακολουθεί η οικοδόμηση μιας νέας, συγκεκριμένης τάξης πραγμάτων: «Η καθολική ελευθερία, λοιπόν, δεν μπορεί να παραγάγει κανένα έργο και καμία θετική δράση και της μένει μόνο η αρνητική δραστηριότητα. Η καθολική ελευθερία είναι μόνο η μανία της καταστροφής».

8. Αφηρημένο καθολικό και τρομοκρατία στη Σοβιετική Ρωσία

Στην ανάλυση του Χέγκελ, στο μέτρο που η Τρομοκρατία είναι το αποτέλεσμα όχι της αντικειμενικής κατάστασης, αλλά μιας ιδεολογίας, αυτή χρεώνεται πρώτα-πρώτα στο λογαριασμό του αναρχίζοντος μεσσιανισμού, του αφηρημένου οικουμενισμού, ο οποίος, στη φυγή του από κάθε μερικό και καθορισμένο στοιχείο, επιτυγχάνει να εκφραστεί μόνο μέσα από τη «μανία της καταστροφής». Αυτό δεν ισχύει μόνο για τη Γαλλική Επανάσταση. Όσον αφορά την επανάσταση των μπολσε-

βίμων, δεν πρέπει να χάσουμε από το οπτικό μας πεδίο τη διαρκώς έκτακτη κατάσταση, που προκλήθηκε από την ιμπεριαλιστική επέμβαση και περικύκλωση, αλλά και από τους τρεις εμφυλίους πολέμους, που εξελίσσονταν ξεκινώντας από τον Οκτώβρη του 1917 (ο πρώτος αντιπαραθέτει, από τη μία πλευρά, την επανάσταση και, από την άλλη, τους επιγόνους του παλαιού καθεστώτος· ο δεύτερος εξελίσσεται ξεκινώντας από την επανάσταση από ψηλά και απ' έξω, ό,τι αποτελεί δηλαδή η κολεκτιβοποίηση της αγροτικής οικονομίας· ο τρίτος είναι αυτός, που, με διαδοχικά κύματα, διασχίζει εγκάρσια την διευθύνουσα ομάδα των μπολσεβίκων)⁶⁹. Η πιο ξεκάθαρη ιδεολογική συνιστώσα της τρομοκρατίας παραπέμπει αντίθετα στη λατρεία της καθολικότητας και της αφηρημένης ουτοπίας.

Είναι ενδιαφέρον να δούμε με ποιο τρόπο, στα μέσα της δεκαετίας του '30, ο Τρότσκι, αφήνοντας κατά μέρος τα κριτικά δοκίμια για την Κολλοντάι, χλευάζει τη σταλινική επανασύσταση της οικογένειας:

«Εφ' όσον εδέησε να εμπιστευτεί στο κράτος την εκπαίδευση των νέων γενεών, η εξουσία, μακριάν της αγωνίας να υποστηρίξει την αυθεντία των μεγάλων, ιδιαίτερα του πατέρα και της μητέρας, αναγκάστηκε αντίθετα να αποσπάσει τα παιδιά, για να τα οχυρώσει ενάντια στις παλιές συνήθειες. Ακόμη και ανοιχτά, κατά την περίοδο του πρώτου πεντάχρονου πλάνου, το σχολείο και η κομμουνιστική νεολαία απηύθυναν πλατύ κάλεσμα στα παιδιά να ξεσκεπάσουν το μεθύστακα πατέρα και τη θρησκευόμενη μάνα για να τους ντροπιάσουν, για να προσπαθήσουν να τους 'επανεκπαιδέυσουν'. Είναι άλλο ζήτημα το να μάθουμε με ποια επιτυχία. Σε κάθε περίπτωση, αυτή η μέθοδος συντάρασε τις ίδιες τις βάσεις της οικογενειακής εξουσίας»⁷⁰.

Συνεισφέροντας στην εξάπλωση των «παλιών συνηθειών» και, ως εκ τούτου, της ιδεολογίας και της μεροληψίας του παλαιού καθεστώτος, η οικογένεια ορίζεται ως εμπόδιο, που η πορεία της καθολικότητας καλείται να πλήξει ή να καταργήσει. Η καταγγελία της «οικογενειακής εξουσίας» παράγει όχι μία μείωση, αλλά ένα πλεόνασμα βίας. Το ίδιο αποτέλεσμα παράγει η καταδίκη του Συντάγματος και του δικαίου ως οργάνων της αστικής κυριαρχίας. Ξεκινώντας από αυτές τις προϋποθέσεις, καθίσταται αδύνατη η υλοποίηση, ακόμη και η σκέψη ενός σοσιαλιστικού κράτους δικαίου. Φυσικά, υπάρχει αντίφαση ανάμεσα στις τιμές που αποδίδεται στο ιδεώδες της εξαφάνισης του κράτους και στην έκκληση προς το κράτος να παρέμβει ακόμη και στο περιβάλλον των οικογενειακών σχέσεων, αλλά είναι η αντίθεση που αναπόφευκτα εκδηλώνεται ανάμεσα στην ελευθεριάζουσα ρητορική της αφηρημένης καθολικότητας και τις πρακτικές βίας, στις οποίες αυτή ωθείται να καταλήξει.

Σε αυτό το σημείο, όμως, είμαστε υποχρεωμένοι να κάνουμε μία τελευταία παρατήρηση. Η τάση να παρατηρείται στο μερικό καθ' εαυτό ένα στοιχείο διατάραξης ή μόλυνσης της καθολικότητας, εκδηλώνεται πολύ πέρα από τη διευθύνουσα ομάδα

των μπολσεβίκων. Ας σκεφτεί κανείς τη δυσπιστία ή την εχθρότητα, με την οποία η Ρόζα Λούξεμπουργκ κοιτάζει γενικά τα εθνικά κινήματα, τα οποία κατηγορούνται ότι λησμονούν τη διεθνή υπόθεση του προλεταριάτου. Μετά την Οκτωβριανή Επανάσταση, η μεγάλη επαναστάτρια από τη μία μεριά ασκεί κριτική στους μπολσεβίκους για τον απολεσθέντα σεβασμό ή για την κατάργηση της δημοκρατίας, από την άλλη, τους καλεί να «καταπνίξουν στη γέννησή της, με σιδερένια γροθιά, κάθε αποσχιστική προσπάθεια», που προέρχεται από «λαούς χωρίς ιστορία», «πτώματα σε αποσύνθεση, που βγαίνουν από τους πανάρχαιους τάφους τους»⁷¹.

Και τώρα ας δούμε με ποιο τρόπο ο Στάλιν περιγράφει τα αποτελέσματα της «σοσιαλιστικής επανάστασης» πάνω στο εθνικό ζήτημα:

«Συνταράσσοντας τα πιο βαθιά στρώματα της ανθρωπότητας και ωθώντας τα στην πολιτική σκηνή, [η σοσιαλιστική επανάσταση] ξυπνά σε μια καινούργια ζωή μια ολόκληρη σειρά νέων εθνοτήτων, προηγουμένως άγνωστων ή ελάχιστα γνωστών. Ποιος θα μπορούσε να σκεφτεί ότι η παλιά Ρωσία των τσάρων θα αντιπροσώπευε περισσότερα από πενήντα έθνη και εθνικές ομάδες; Παρ' όλα αυτά, η Οκτωβριανή Επανάσταση, σπάζοντας τις παλιές αλυσίδες και ωθώντας στη σκηνή μια ολόκληρη σειρά ξεχασμένων εθνοτήτων και λαών, τους έδωσε μια νέα ζωή και μια νέα εξέλιξη»⁷².

Φτάνουμε εδώ σε ένα παράδοξο συμπέρασμα, τουλάχιστον από την οπτική γωνία των συνηθισμένων ιστορικών απολογισμών και των ιδεολογικών στερεοτύπων, που κυριαρχούν σήμερα. Σε σχέση με τους λαούς «που βγαίνουν από τους πανάρχαιους τάφους τους», σύμφωνα με το γλωσσικό ιδίωμα της Λούξεμπουργκ, ή ακόμη των «ξεχασμένων λαών», σύμφωνα με το γλωσσικό ιδίωμα του Στάλιν, η πρώτη εκδήλωση μια στάση πιο απειλητική και πιο καταπιεστική. Φυσικά, στο βαθμό που αυτό συνδέεται με την κριτική απέναντι σε όποιον έχει ασκήσει πραγματικά την εξουσία, χρειάζεται να δούμε εάν και μέχρι ποιο σημείο η πράξη ανταποκρίθηκε στη θεωρία. Αλλά, περιοριζόμενοι εδώ στη σύγκριση των θεωρητικών διατυπώσεων, δεν υπάρχει αμφιβολία ότι αποδεικνύεται δυναμικότερο φορτισμένος από βία ο αφηρημένος οικουμενισμός της Λούξεμπουργκ, η οποία σε όλη τη διάρκεια της εξέλιξής της, έχει φανεί επιρρεπής στο να διαβάσει τις εθνικές διεκδικήσεις σαν μία απόκλιση σε σχέση με τον κυρίαρχο δρόμο του διεθνισμού και του οικουμενισμού.

Σε ένα ανάλογο συμπέρασμα φτάνουμε εάν, πάντα πάνω στο θέμα του εθνικού ζητήματος, φέρουμε σε αντιπαράθεση αυτή τη φορά τον Στάλιν και τον Κάουτσκι. Στη θεωρία που εκπόνησε ο γερμανός σοσιαλδημοκράτης ηγέτης, σύμφωνα με την οποία, με τη νίκη του σοσιαλισμού σε μία χώρα ή ομάδα χωρών και ήδη προηγουμένως, με την ανάπτυξη της αστικοδημοκρατικής κοινωνίας, θα καταργούνταν ή θα έτειναν να καταργηθούν οι εθνικές διαφορές και ιδιαιτερότητες, ο Στάλιν αντιτάσσει: μία τέτοια άποψη, που αγνοεί κατά τρόπο επιφανειακό «την ανθεκτικότη-

τα των εθνών», καταλήγει με το διάπλατο άνοιγμα των θυρών στον «πόλεμο ενάντια στην εθνική κουλτούρα» των εθνικών μειονοτήτων ή των καταπιεσμένων λαών, στην «πολιτική της εξομοίωσης» ή της «αποικιοποίησης», στην πολιτική που αγαπούσαν, για παράδειγμα, αυτοί που ήθελαν να «εκγερμανίσουν» ή να «εκρωσίσουν» την Πολωνία⁷³. Ακόμη και σε αυτή την περίπτωση, η καθολικότητα, ανίκανη να αγκαλιάσει το μερικό, προάγει τη βία και την καταπίεση και, για να παραμείνουμε πάντοτε στο πλαίσιο της αντιπαράθεσης ανάμεσα σε διαφορετικές θεωρητικές διατυπώσεις, ο Κάουτσκι αποδεικνύεται πολύ περισσότερο μολυσμένος από αυτόν τον αφηρημένο οικουμενισμό συγκρινόμενος προς τον Στάλιν.

Παρόμοια με το γερμανό σοσιαλδημοκράτη ηγέτη, και η Λούξεμπουργκ ασκεί σκληρή κριτική στους μπολσεβίκους για την αγροτική «μικροαστική» μεταρρύθμισή τους, που παραχωρεί τη γη στους χωρικούς. Σε αυτήν την άποψη, μπορούμε να αντιπαραθέσουμε την άποψη του Μπουχάριν, σύμφωνα με τον οποίο, στις συνθήκες της Ρωσίας εκείνης της εποχής, με το μονοπώλιο της πολιτικής εξουσίας σταθερά στα χέρια των μπολσεβίκων, ακριβώς τα «ιδιωτικά συμφέροντα» και η ώθησή για πλουτισμό των χωρικών και των άλλων κοινωνικών στρωμάτων θα μπορούσαν να συνεισφέρουν στην ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων και, σε τελευταία ανάλυση, στην υπόθεση του σοσιαλισμού και του κομμουνισμού⁷⁴. Μία σημαντική μεταβολή έχει επισυμβεί στον Μπουχάριν: εάν, στην περίπτωση του Μπρεστ-Λιτόφσκ, με την αφορμή του εθνικού ζητήματος, απέδειξε τον αφηρημένο του οικουμενισμό, τώρα αντίθετα, σε σχέση με τη ΝΕΠ και το αγροτικό ζήτημα, η διαδικασία οικοδόμησης της καθολικότητας καλείται να προχωρήσει και διαμέσου της κατάλληλης χρήσης των μερικών συμφερόντων. Βρισκόμαστε μπροστά σε μια διαδικασία μάθησης και αυτοκριτικής σκέψης εξαιρετικού ενδιαφέροντος, που μας επιτρέπει να κατανοήσουμε αυτό που συμβαίνει στις μέρες μας σε χώρες, όπως η Κίνα και το Βιετνάμ:

«Φανταζόμαστε τα πράγματα με τον ακόλουθο τρόπο: παίρνουμε την εξουσία, παίρνουμε σχεδόν τα πάντα στα χέρια μας, ενεργοποιούμε αμέσως μία σχεδιασμένη οικονομία, δεν έχει καμιά σημασία αν ξεπερνούν δυσκολίες, άλλες τις περιορίζουμε, άλλες τις ξεπερνάμε, και το πράγμα τελειώνει ευτυχισμένα. Σήμερα, βλέπουμε καθαρά ότι το ζήτημα δε λύνεται έτσι».

Η πρόθεση («να οργανωθεί η παραγωγή μέσω διαταγών, καταναγκαστικά») οδηγεί στην καταστροφή. Ξεπερνώντας αυτή την «καρικατούρα σοσιαλισμού», οι κομμουνιστές είναι υποχρεωμένοι, από την εμπειρία, να υπολογίσουν την «τεράστια σημασία του προσωπικού ατομικού κινήτρου» στην επιδίωξη του στόχου της ανάπτυξης των παραγωγικών δυνάμεων και, εννοείται, «για μία ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων, που μας οδηγεί στο σοσιαλισμό, και όχι στην πλήρη παλινόρθωση του επιλεγόμενου 'υγιούς' καπιταλισμού»⁷⁵. Αντίθετα, οι κραυγές,

όπως έκαναν ο Τρότσκι και η αντιπολίτευση, για τον «εκφυλισμό» της Σοβιετικής Ρωσίας εξ αιτίας της επιμονής της ιδιωτικής οικονομίας στην ύπαιθρο και της «ταξικής συνεργασίας» των κομμουνιστών με τους χωρικούς (και τα αστικά στρώματα που ανέχθηκε η ΝΕΠ), θα είχαν οδηγήσει στο τέλος της «εσωτερικής ειρήνης» και σε μία γιγάντια «Νύχτα του Αγίου Βαρθολομαίου»⁷⁶.

Η ήττα του Μπουχάριν καθορίστηκε μόνο από την αναγκαιότητα της επιτάχυνσης στο μεγαλύτερο βαθμό της εκβιομηχάνισης της χώρας, ως πρόνοια για τον πόλεμο, ή συνεισέφερε επίσης σ' αυτήν η αμείωτη εχθρότητα για κάθε μορφή ατομικής ιδιοκτησίας, [η αμείωτη εχθρότητα] για την εμπορευματική οικονομία; Δεν μπορεί να είναι αυτή η βάση για να οικοδομηθεί μια παθιασμένη διαπάλη και μία τραγική σύγκρουση. Παραμένει το γεγονός ότι τα γκουλάγκ σε ευρεία κλίμακα και το σύμπαν των στρατοπέδων συγκέντρωσης θα εξαπλωθούν μερικά χρόνια αργότερα πάνω στο κύμα της υποχρεωτικής κολεκτιβοποίησης της γεωργίας και της σιδερένιας γροθιάς ενάντια στις αστικές και μικροαστικές τάσεις των χωρικών – μελών, κατά το πλείστον, των «λαών χωρίς ιστορία», για να χρησιμοποιήσουμε το ατυχές γλωσσικό ιδίωμα, που η Λούζεμπουργκ αντλεί από τον Ένγκελς. Πέρα από τα λάθη ή τη βαρβαρότητα του ενός ή του άλλου πολιτικού ηγέτη, δεν υπάρχουν αμφιβολίες για το θλιβερό ρόλο που έπαιξε ένα καθολικό, ανίκανο να εννοήσει και να σεβαστεί το μερικό.

Οι σελίδες που χρησιμοποιήσαμε από τον Χέγκελ, (τον συγγραφέα στον οποίο ο Λένιν διακρίνει «σπέρματα του ιστορικού υλισμού»⁷⁷), είναι ωσάν «εκ των προτέρων» απόρριψη της ερμηνείας του σταλινισμού, η οποία περιλαμβάνεται στην λεγόμενη «Μυστική Εισήγηση του 1956» και η οποία εκφωνήθηκε με την ευκαιρία του 20ού Συνεδρίου του Κομμουνιστικού Κόμματος της Σοβιετικής Ένωσης. Θα ήταν, φυσικά, αθέμιτο να απαιτήσουμε από το Χρουτσώφ να βρίσκεται στο ύψος του Χέγκελ, αλλά είναι παράξενο το ότι η τραγωδία και η φρίκη της Σοβιετικής Ρωσίας εξακολουθούν να χρεώνονται στο λογαριασμό μιας και μόνης προσωπικότητας, για την ακρίβεια ενός και μόνο αποδιοπομπαίου τράγου, σαν να μην είχε υπάρξει ποτέ η εξαιρετική ανάλυση, που η *Φαινομενολογία του Πνεύματος* αφιερώνει στην «απόλυτη ελευθερία» και στην «Τρομοκρατία».

9. Τι σημαίνει να κυβερνάς: μία ανολοκλήρωτη διαδικασία μάθησης

Επιστρέφουμε στη χειρωνακική ανάλυση της διαλεκτικής της Γαλλικής Επανάστασης – και των μεγάλων επαναστάσεων γενικά. Ξεκινώντας από τη συγκεκριμένη εμπειρία των καταστροφικών επιπτώσεων στις οποίες οδηγεί η «μανία της καταστροφής», τα άτομα αντιλαμβάνονται την αναγκαιότητα να δώσουν ένα συγκεκριμένο και ιδιαίτερο περιεχόμενο στο καθολικό, θέτοντας τέλος στο τρελό κυνήγι της

καθολικότητας στην αμεσότητα και καθαρότητά της. Αρνούμενα τον απόλυτο εξισωτισμό, τα άτομα «αποδέχονται ξανά την άρνηση και τη διαφορά» ή ακόμα «την οργάνωση των πνευματικών δυνάμεων, στις οποίες διαρθρώνεται το πλήθος των ατομικών συνειδήσεων». Αυτές, ωστόσο, «επιστρέφουν σε ένα έργο μερικό και περιορισμένο, αλλά, ακριβώς γι' αυτό το λόγο, στην ουσιαστική τους πραγματικότητα». Και, ως εκ τούτου, γίνεται τώρα πια κατανοητός ο καταστροφικός και ατελέσφορος χαρακτήρας του μύθου μιας «καθολικής βούλησης» (ή, ακόμα, για να χρησιμοποιήσουμε αυτή τη φορά το γλωσσικό ιδίωμα όχι του Χέγκελ, αλλά πολλών ρώσων επαναστατών), μιας άμεσης δημοκρατίας, μιας «συλλογικής διεύθυνσης» που, χωρίς παρεμβάσεις και γραφειοκρατικά εμπόδια, εκφράζεται αμέσως και ευθέως στα εργοστάσια, στους χώρους δουλειάς, στους πολιτικούς οργανισμούς.

Όπως βλέπουμε, περισσότερο από το γιακωβινισμό, ο Χέγκελ βάζει στο στόχαστρο το ριζοσπαστισμό και τον αναρχίζοντα μεσσιανισμό. Αυτό επιβεβαιώνεται από τις παρατηρήσεις που κάνει με αφορμή μια άλλη, μεγάλη, επανάσταση, δηλαδή την πουριτανική επανάσταση που συγκλονίζει την Αγγλία στα μισά του 17ου αιώνα. Θέτοντας τέλος σε μία ψευτοεπαναστατική περίοδο ατελέσφορου θρησκευτικού ενθουσιασμού, δίνοντας μία θετική πολιτική διέξοδο σε μία επίμονη πολιτική δουλειά πολλών χρόνων, ο Κρόμγουελ καταδεικνύει ότι πολύ καλά «γνώριζε τι πράγμα είναι να κυβερνάς»: «πήρε με δυνατό χέρι τα ηνία της κυβέρνησης, διέλυσε αυτό το Κοινοβούλιο, που αναλίσκονταν σε προσευχές, και κράτησε με μεγάλη λαμπρότητα το θρόνο, ως Προστάτης»⁷⁸. Το να γνωρίζεις να κυβερνάς σημαίνει εδώ να βρίσκεσαι στο σημείο να προσδώσεις συγκεκριμένο περιεχόμενο στα ιδεώδη της καθολικότητας που προηγήθηκαν της επανάστασης, παίρνοντας καθαρά αποστάσεις, όσον αφορά την πρώτη αγγλική επανάσταση, από τους επιγόνους, για παράδειγμα, της «πέμπτης μοναρχίας», αυτή την κενή ουτοπία μιας κοινωνίας, που δεν έχει και δε χρειάζεται νομικούς κανόνες, εξαιτίας του γεγονότος ότι τα άτομα είναι φωτισμένα και αφήνονται να οδηγηθούν από τη χάρη. Στο μέτρο, κατά το οποίο μπόρεσε να πάρει αποστάσεις από την αφηρημένη και ατελέσφορη ουτοπία, ακόμη και ο Ροβεσπιέρος δείχνει να γνωρίζει, κατά κάποιο τρόπο, ή να θέλει να μάθει, την τέχνη της διακυβέρνησης.

Μετά από μια μεγάλη επανάσταση, το να μάθεις να κυβερνάς σημαίνει να μάθεις να δίνεις ένα συγκεκριμένο περιεχόμενο στην καθολικότητα. Αλλά, για την ακρίβεια, πρόκειται για μια διαδικασία μάθησης. Όσον αφορά τη σοσιαλιστική επανάσταση, αυτή η διαδικασία δεν αρχίζει και δεν τελειώνει με τον Στάλιν. Αντίθετα, το πιο σοβαρό όριο αυτού του ανθρώπου του κράτους, (αλλά επίσης, σε διαφορετικό μέτρο, και των άλλων ανθρώπων του κράτους, που, ακόμα και στις μέρες μας, επικαλούνται το σοσιαλισμό), είναι ότι άφησε ανολοκλήρωτη, ακόμα και σοβαρά ανολοκλήρωτη, αυτή τη διαδικασία μάθησης.

Ας πάρουμε το εθνικό ζήτημα. Στον Λένιν μπορούμε να διαβάσουμε τη θέση,

σύμφωνα με την οποία η «αναπόφευκτη συγχώνευση των εθνών» και των «εθνικών διαφορών», συμπεριλαμβανομένων των γλωσσικών, περνά διαμέσου της «μεταβατικής φάσης» του πλήρους και ελεύθερου αναπτύγματος των εθνών και των διαφορετικών γλωσσών, πολιτισμών και ταυτοτήτων τους. Τουλάχιστον όσον αφορά τη «μεταβατική φάση», είναι εδώ καθαρή η επίγνωση ότι το καθολικό οφείλει να αγκαλιάζει το μερικό. Έχει ήδη αρχίσει μία σημαντική διαδικασία μάθησης: βρισκόμαστε ήδη πέρα από τον αφηρημένο οικουμενισμό που κάνει αισθητή την παρουσία του – για παράδειγμα στη Λούξεμπουργκ, για την οποία οι εθνικές ιδιαιτερότητες είναι καθ' εαυτές μια άρνηση του διεθνισμού.

Και όμως, όσον αφορά το εθνικό ζήτημα, ο Λένιν φαίνεται να συλλαμβάνει την ενότητα καθολικού και μερικού μόνο σε σχέση με τη «μεταβατική φάση». Ο Στάλιν είναι πολύ πιο ριζοσπαστικός:

Ορισμένοι, για παράδειγμα ο Κάουτσκι, μιλούν για τη δημιουργία, κατά την περίοδο του σοσιαλισμού, μιας μοναδικής γλώσσας για όλη την ανθρωπότητα και για την υποχρεωτική εξαφάνιση όλων των άλλων γλωσσών. Εγώ πιστεύω ελάχιστα σε αυτή τη θεωρία της μιας και μοναδικής γλώσσας για όλη την ανθρωπότητα. Σε κάθε περίπτωση, η εμπειρία δεν ευνοεί, αλλά αντιτίθεται σε αυτή τη θεωρία⁷⁹.

Αν κρίνουμε από αυτό το απόσπασμα, ούτε καν ο κομμουνισμός δε θα έπρεπε να χαρακτηρίζεται από «μία και μοναδική γλώσσα για ολόκληρη την ανθρωπότητα». Αλλά είναι ωσάν ο Στάλιν να φοβόταν το θάρρος του. Ως επί το πλείστον, προτιμά να παραπέμπει τη «συγχώνευση των εθνών και των εθνικών γλωσσών» στη στιγμή, κατά την οποία ο κομμουνισμός θα έχει θριαμβεύσει σε παγκόσμιο επίπεδο⁸⁰. Ίσως μόνο κατά τα τελευταία χρόνια της ζωής του, όταν είναι πια μια αδιαμφισβήτητη αυθεντία στο περιβάλλον του διεθνούς κομμουνιστικού κινήματος, ο Στάλιν αποδεικνύεται πιο τολμηρός. Δεν περιορίζεται να επισείει με σθένος τη θέση που ήδη γνωρίζουμε: «η ιστορία καταγράφει μία μεγάλη σταθερότητα και μία τεράστια αντίσταση της γλώσσας στην εξαναγκαστική εξομείωση»⁸¹. Τώρα, η θεωρητική επεξεργασία προχωρεί παραπέρα: «η γλώσσα διαφέρει κατά τρόπο ριζικό από ένα εποικοδόμημα»: «δεν δημιουργείται από μία οποιαδήποτε τάξη, αλλά από ολόκληρη την κοινωνία, από όλες τις τάξεις της κοινωνίας, χάρη στις προσπάθειες εκατοντάδων γενεών» και, ως εκ τούτου, είναι παράλογο να μιλάμε για μία «ταξική φύση» της γλώσσας⁸². Αλλά τότε, γιατί θα έπρεπε να καταργηθούν οι εθνικές γλώσσες; Και γιατί μετά θα έπρεπε να καταργηθούν τα έθνη καθ' εαυτά, εάν είναι αλήθεια ότι «η γλωσσική κοινότητα αντιπροσωπεύει ένα από τα πιο βασικά διακριτικά σημεία ενός έθνους»⁸³; Και όμως, παρ' όλα αυτά, η ορθοδοξία καταλήγει στο τελευταίο απάγκιο: ο κομμουνισμός συνεχίζει να θεωρείται ως ο θρίαμβος της «κοινής διεθνούς γλώσσας» και της μιας και μοναδικής εθνικότητας⁸⁴. Τουλάχιστον όσον αφορά αυτό το μυθικό τελικό στάδιο, το καθολικό μπορεί

ξανά να υπάρχει στην καθαρότητά του, χωρίς τη μόλυνση του μερικού των εθνικών γλωσσών και των εθνικών ταυτοτήτων. Δεν πρόκειται για ένα θεωρητικό πρόβλημα: δύσκολα η πρόσδεση, στην ορθοδοξία μπορεί να συνεισφέρει στην κατανόηση των διαρκών αντιθέσεων ανάμεσα στα έθνη που επικαλούνται το σοσιαλισμό και που θεωρούν ότι ασχολούνται με την οικοδόμηση του σοσιαλισμού. Αυτές οι αντιθέσεις είναι που έπαιξαν ένα ρόλο σε πρώτο επίπεδο στη διαδικασία της κρίσης και της διάλυσης του «σοσιαλιστικού στρατοπέδου».

Και σε άλλα πεδία της κοινωνικής ζωής βλέπουμε τον Στάλιν να διεξάγει μια αξιέπαινη πάλη ενάντια στην αφηρημένη ουτοπία, αλλά έπειτα να σταματά στα μισά του δρόμου για να μη ζημιώσει την παραδοσιακή ορθοδοξία. Ακόμα, στα 1952, δηλαδή τις παραμονές του θανάτου του, αισθάνεται υποχρεωμένος να ασκήσει κριτική σε εκείνους που ήθελαν την κατάργηση της «εμπορευματικής οικονομίας» ως τέτοιας. Σε πολεμική προς αυτό, ο Στάλιν παρατηρεί με σύνηση:

Λέγεται ότι η εμπορευματική παραγωγή, σε οποιοδήποτε συνθήκες δεν μπορεί παρά να οδηγεί και αναγκαστικά οδηγεί στον καπιταλισμό. Αυτό δεν είναι αλήθεια. Όχι πάντα και όχι σε οποιοδήποτε συνθήκες! Δεν μπορούμε να ταυτίσουμε την εμπορευματική παραγωγή με την καπιταλιστική παραγωγή. Είναι δύο διαφορετικά πράγματα.

Μπορεί πολύ καλά να είναι «μία εμπορευματική παραγωγή χωρίς καπιταλιστές». Και, παρ' όλα αυτά, ακόμη και σε αυτή την περίπτωση, η ορθοδοξία αποδεικνύεται ένα φράγμα ανυπέρβλητο: η κατάργηση της εμπορευματικής οικονομίας παραπέμπεται στη στιγμή, κατά την οποία θα κολεκτιβοποιηθούν πραγματικά «όλα τα μέσα παραγωγής», δηλαδή με το ξεπέρασμα της ίδιας της συνεταιριστικής ιδιοκτησίας⁸⁵.

Τέλος, το αποφασιστικό ίσως πρόβλημα: Είδαμε ότι ο Στάλιν θεωρητικοποίησε μία «τρίτη λειτουργία», πέρα από την καταπίεση και την ταξική πάλη στο εσωτερικό και διεθνές πεδίο. Είχε δίκιο ένας μεγάλος νομομαθής, όταν σημείωνε ότι η εισήγηση στο 18ο Συνέδριο του ΚΚΣΕ παρουσιάζει μία «ριζική μεταβολή της θεωρίας που αναπτύχθηκε από το Μαρξ και τον Ένγκελς»⁸⁶. Ήταν μία μεταβολή, στην οποία έφτασε ο Στάλιν, ξεκινώντας και από τη δική του εμπειρία διακυβέρνησης, από μία συγκεκριμένη διαδικασία μάθησης που είχε ήδη αφήσει ίχνη στη σκέψη και στην πολιτική δράση του όψιμου Λένιν, αλλά που τώρα έκανε ένα τελευταίο βήμα προς τα μπρος. Πολύ διαφορετικά επιχειρηματολογούσε ο Τρότσκι, ο οποίος θεωρούσε ότι συνθέτει με αυτούς τους όρους τα διδάγματα των Μαρξ, Ένγκελς και Λένιν: «Η γενιά που κατέκτησε την εξουσία, η παλιά φρουρά, ξεκινά την κατάργηση του κράτους· η επόμενη γενιά θα φέρει σε πέρας αυτό το καθήκον»⁸⁷. Εάν αυτό το θαύμα δεν πραγματοποιούνταν, τίνος σφάλμα θα μπορούσε να είναι, αν όχι της σταλινικής προδοτικής γραφειοκρατίας;

Μπορεί να φαίνεται διανοουμενίστικο και αποπροσανατολιστικό το ότι παρεμβάλλουμε φιλοσοφικές κατηγορίες για να ερμηνεύσουμε την ιστορία της Σοβιετικής Ρωσίας, αλλά εκείνος που νομιμοποιεί αυτή την προσέγγιση είναι ο ίδιος ο Λένιν, ο οποίος παραθέτει και συνυπογράφει («τη θαυμάσια φόρμουλα» της χεγκελιανής Λογικής, σύμφωνα με την οποία το καθολικό πρέπει να είναι τέτοιου είδους, ώστε να αγκαλιάζει μέσα του «τον πλούτο του μερικού»⁸⁸). Όταν εκφράζεται έτσι ο μεγάλος επαναστάτης σκέφτεται, κυρίως, την επαναστατική κατάσταση, που είναι πάντα καθορισμένη και που φτάνει στο σημείο ρήξης στον αδύνατο κρίκο της αλυσίδας, σε μία συγκεκριμένη χώρα. Ίσως, αντίθετα, η «θαυμάσια φόρμουλα» δεν έγινε αντικείμενο της σκέψης του Λένιν ή δεν έγινε επαρκώς, σε σχέση με το πρόβλημα της οικοδόμησης του σοσιαλισμού. Με απόσταση δεκαετιών, το 1958, με πιο γενικούς όρους και το μάτι στραμμένο και στο πρόβλημα της οικοδόμησης του σοσιαλισμού, επιχειρηματολογεί ο Μάο, καθώς παρατηρεί: «Οι καθολικές αλήθειες του μαρξισμού πρέπει να ενσωματωθούν στις συγκεκριμένες συνθήκες των διαφόρων χωρών και υπάρχει ενότητα ανάμεσα σε διεθνισμό και πατριωτισμό»⁸⁹. Αλλά, όπως επιβεβαιώνουν και τα συμβάντα, οι ανατροπές, οι αλλαγές ιδεών που ακολούθησαν και που πραγματώθηκαν στη Λαϊκή Δημοκρατία της Κίνας, βρισκόμαστε μπροστά σε μία διαδικασία μάθησης που απέχει πολύ από την κατάληξή της.

Μετάφραση: Δώρα Μόσχου

Βιβλιογραφικές αναφορές

- Άλντο Αγκόστι (επιμέλεια), 1974-79, *Η Τρίτη Διεθνής, Ιστορία βασιμμένη στα έγγραφα*, Editori Riuniti, Ρώμη.
- Νικολάι Ι. Μπουχάριν, 1966, *Η παγκόσμια οικονομία και ο ιμπεριαλισμός* (1916), μτφρ. στα ιταλικά από τα ρωσικά, Έτσιο Φερρέρο, Samonà e Savelli, Ρώμη.
- Νικολάι Ι. Μπουχάριν, 1969 α, *Η νέα πολιτική οικονομία και τα καθήκοντά μας* (1925), μτφρ. στα ιταλικά από τα ρωσικά: Νικολάι Ι. Μπουχάριν, Εβγκένι Α. Πρεομπραζένσκι, *Η σοσιαλιστική συσσώρευση*, επιμέλεια Λίζα Φόα, Editori Riuniti, Ρώμη.
- Νικολάι Ι. Μπουχάριν, 1969 β, *Κριτική της οικονομικής πλατφόρμας της αντιπολίτευσης* (1924) μτφρ. στα ιταλικά από τα ρωσικά Νικολάι Ι. Μπουχάριν, Εβγκένι Α. Πρεομπραζένσκι, *Η σοσιαλιστική συσσώρευση* (βλ. Μπουχάριν, 1969 α).
- Νικολάι Μπουχάριν, 1970, *Για τη θεωρία της διαρκούς επανάστασης* (1924), μτφρ. στα ιταλικά από τα ρωσικά σε Μπουχάριν, Στάλιν, Τρότσκι, Ζηνόβιεφ, *Η «διαρκής επανάσταση» και ο σοσιαλισμός σε μία και μόνο χώρα* (1963), επιμέλεια Τζουλιάνο Προκάτσι, Editori Riuniti, Ρώμη, β' έκδοση.
- Έντουαρντ Χ. Καρρ, 1964, *A History of Soviet Russia. The Bolshevik Revolution 1917-1923* (1950) μτφρ. στα ιταλικά Φράνκο Λουτσεντίνι, Σέρτζιο Καπριόλο και Πάολο Μπαζέβι, *Η επανάσταση των μπολσεβίκων*, Einaudi, Τορίνο, 4η έκδοση.
- Έντουαρντ Χ. Καρρ, 1968, *A History of Soviet Russia. Socialism in one Country 1924-1926*, τό-

- μοι I-II (1958-59) μτφρ. στα ιταλικά Λούκα Μπαρανέλλι και Πιέρο Μπερναντίνι Μασόλα, *Ο σοσιαλισμός σε μία και μόνη χώρα, I. Η εσωτερική πολιτική 1924-1926*, Einaudi, Τορίνο.
- Στήβεν Κόεν, 1975, *Bukharin and the Bolshevik Revolution. A political Biography, 1888-1938* (1975), μτφρ. στα ιταλικά Λίμπερο Σόζιο, *Ο Μπουχάριν και η Επανάσταση των Μπολσεβίκων. Πολιτική βιογραφία, 1888-1938*, Feltrinelli, Μιλάνο.
- Ρόμπερτ Κόνκουεστ, 2000, *The Great Terror* (1968), *Ο Μεγάλος Τρόμος*, νέα έκδοση, βελτιωμένη και ενημερωμένη, επιμέλεια Πάολο Ντοσσένα, μτφρ. στα ιταλικά Αντριάνα Βαλόρι Πιπέρνο, Rizzoli, Μιλάνο.
- Φράνκο ντε Φελίτσε (επιμέλεια), 1973, *Φασισμός, δημοκρατία, Λαϊκό Μέτωπο. Το κομμουνιστικό κίνημα στην καμπή του Του Συνεδρίου της Διεθνούς*, De Donato, Μπάρι.
- Γκεόργκι Ντιμιτρόφ, 2002, *Ημερολόγιο. Τα χρόνια της Μόσχας (1934-1945)*, επιμέλεια Σίλβιο Πονς, μτφρ. στα ιταλικά από τα ρωσικά Φάουστο Ίμπα, για το γερμανικό τμήμα Πασκουάλε Ροζάλιο, Einaudi, Τορίνο.
- Ορλάντο Φίγκες, 2000, *A People's Tragedy* (1996), μτφρ. στα ιταλικά Ραφαέλε Περίλο, *Η τραγωδία ενός λαού. Η Ρωσική Επανάσταση 1891-1924* (1997), TEA, Μιλάνο.
- Χέρμαν Κόρτερ, 1920, *Offener Brief an den Genossen Lenin*. Verlag der Kommunistischen Arbeiter-Partei Deutschlands, Βερολίνο.
- Γκέοργκ Β. Φ. Χέγκελ, 1919-20, *Vorlesungen über die Philosophie der Weltgeschichte*, επιμέλεια Γκέοργκ Λάσον, Meiner, Λειψία.
- Γκέοργκ Β. Φ. Χέγκελ, 1969-1970, *Werke in zwanzig Bänden*, επιμέλεια Είνα Μολντενχάουερ και Καρλ Μάρκος Μίχελ, Suhrkamp, Φρανκφούρτη.
- Καρλ Κάουτσκι, 1977, *Die Diktatur des Proletariats* (1919), ιταλική μετάφραση με επιμέλεια Λουτσιάνο Πελικάνι, *Η δικτατορία του προλεταριάτου*, Sugarco, Μιλάνο, 2η έκδοση.
- Χανς Κέλσεν, 1981 α, *The Political Theory of Bolshevism. A critical Analysis* (1948), ιταλική μετάφραση στο *Η πολιτική θεωρία του μπολσεβικισμού και άλλα θεωρητικά δοκίμια για τα δικαιώματα και το κράτος*, επιμέλεια Ρικάρντο Γκουαστίνι, Il Saggiatore, Μιλάνο.
- Χανς Κέλσεν, 1981 β, *The Communist Theory of Law* (1955), ιταλική μετάφραση Τζουζεππίνο Τρέβες, *Η κομμουνιστική θεωρία του δικαίου*, Sugarco, Μιλάνο.
- Αλεξάνδρα Κολλοντάι, 1976, *Κομμουνισμός, οικογένεια, σεξουαλική ηθική*, επιμέλεια Μαριέλλα Γκραμάλια, Savelli, Ρώμη.
- Βλαντίμιρ Ι. Λένιν, 1955, *Πλήρη έργα*, Editori Riuniti, Ρώμη, 1955.
- Βλαντίμιρ Ι. Λένιν, 1969, *Φιλοσοφικά τετράδια*, επιμέλεια Λούτσιο Κολέτι, Feltrinelli, Μιλάνο, 2η έκδοση.
- Ντομένικο Λοζούρντο, 1997, *Αντόνιο Γκράμισι, από το φιλελευθερισμό στον ακριτικό κομμουνισμό*, Gamberetti, Ρώμη.
- Ντομένικο Λοζούρντο, 2002, *Νίτσε, ο αριστοκρατικός αντάρτης. Πνευματική βιογραφία και κριτικός απολογισμός*, Bollati Boringhieri, Τορίνο.
- Ντομένικο Λοζούρντο, 2003, *Αποτυχία, προδοσία, διαδικασία μάθησης. Τρεις προσεγγίσεις στην ανάγνωση της ιστορίας του κομμουνιστικού κινήματος*, «Τα τετράδια του Έρνέστο» της Τοσκάνης», νέα έκδοση.
- Ντομένικο Λοζούρντο, 2004, *Ξαναδιαβάζοντας την εισήγηση Χουρτσώφ, στο Ο Στάλιν στην ιστορία του 20ού αιώνα*, επιμέλεια Ρουτζέρο Τζακομίνι, Teri, Μιλάνο.
- Μάο Τσε Τουνγκ, 1969-75, *Διαλεχτά έργα*, Εκδόσεις σε ξένες γλώσσες, Πεκίνο.
- Μάο Τσε Τουνγκ, 1998, *On Diplomacy*. Foreign Languages Press, Πεκίνο.
- Λόρις Μαρκούτσι, 1997, *Ο σιδερένιος κομμισάριος του Στάλιν. Πολιτική βιογραφία του Λαζάρ Μ. Καγκάνοβιτς*, Einaudi, Τορίνο.
- Καρλ Μαρξ-Φρίντριχ Ένγκελς, 1955, *Werke*. Dietz, Βερολίνο, 1955.
- Άντον Πάνεκεχ, 1970, *Weltrevolution und Kommunistische Taktik* (1920), ιταλική μετάφραση στο

- Επανάστατική Οργάνωση και Εργατικά Συμβούλια*, επιμέλεια Piet Rademakers, Feltrinelli, Μιλάνο.
- Ιωσήφ Β. Στάλιν, 1952, *Ζητήματα λενινισμού*, ιταλική μετάφραση από τα ρωσικά Παλμίρο Το-λιάτι, Edizioni Rinascita, Ρώμη, 2η έκδοση.
- Ιωσήφ Β. Στάλιν, 1968, *Μαρξισμός και γλωσσολογία*, ιταλική μετάφραση από το ρωσικό πρω-τότυπο (1950), Μπρούνο Μερίτζι, Feltrinelli, Μιλάνο.
- Ιωσήφ Β. Στάλιν, 1971, *Werke. Roter Morgen*, Αμβούργο
- Ιωσήφ Β. Στάλιν, 1973, *Οικονομικά προβλήματα του σοσιαλισμού στην ΕΣΣΔ*, ιταλική μετά-φραση από το ρωσικό πρωτότυπο (1952), Εκδοτική και Διανεμητική Προλεταριακή Κωοπε-ρατίβα, Μιλάνο.
- Λεβ Ντ. Τρότσκι, 1968, *La Revolution trahie (1936-937)*, ιταλική μετάφραση Λίβιο Μαϊτάν, *Η προδομένη επανάσταση*, Samonà e Savelli, Ρώμη.
- Λεβ Ντ. Τρότσκι, 1969, *Η Τρίτη Διεθνής μετά το Λένιν (1928)*, ιταλική μετάφραση Λίβιο Μαϊ-τάν, Samonà e Savelli, Ρώμη.

Σημειώσεις

1. Κοέν, 1975, σ. 75.
2. Μπουχάριν, 1966, σσ. 329-331.
3. Καρρ, 1964, σ. 814.
4. Μπουχάριν, 1970, σσ. 104-105 και σημείωση.
5. Λένιν, 1955, τόμ. XXVII, σ. 54.
6. Κονκούεστ, 2000, σ. 36.
7. Λένιν, 1955, τόμ. XXVII, σ. 479.
8. Στάλιν, 1971, τόμος XI, σ. 308.
9. Τρότσκι, 1968, σσ. 186-187.
10. Φίγκες, 2000, σ. 926.
11. Μαρξ-Ένγκελς, 1955, τόμ. IV, σ. 466.
12. Στάλιν, 1952, σ. 600.
13. Στάλιν, 1952, σ. 599 και 613.
14. Τρότσκι, 1968, σ. 232.
15. Τρότσκι, 1968, σ. 248 και 244.
16. Στάλιν, 1952, σ. 602.
17. Τρότσκι, 1968, σ. 218.
18. Τρότσκι, 1968, σσ. 223-224.
19. Φίγκες, 2000, σ. 926.
20. Λοζούρντο, 1997, κεφ. IV, 10.
21. Στάλιν, 1971, τόμ. XIII, σ. 204.
22. Τρότσκι, 1968, σ. 65 και 70-71.
23. Τρότσκι, 1968, σ. 61.
24. Καρρ, 1968, σ. 32.
25. Καρρ, 1968, σσ. 30-31.
26. Μαρκούτσι, 1997, σ. 143.
27. Τρότσκι, 1968, σ. 232.
28. Τρότσκι, 1968, σσ. 139-140.
29. Τρότσκι, 1968, σ. 142.

30. Στάλιν, 1952, σ. 641.
31. Τρότσκι, 1968, σ. 142.
32. Τρότσκι, 1968, σσ. 144-145.
33. Λοζούρντο, 1997, κεφ. V. 3.
34. Λένιν, 1955, τόμ. XXV, σ. 400.
35. Πάνκεκ, 1970, σσ. 273-274.
36. Κολλοντάι, 1976, σσ. 240-241.
37. Γκόρτερ, 1920, σ. 37.
38. Κολλοντάι, 1976, σ. 242.
39. Κολλοντάι, 1976, σσ. 199-200.
40. Γκόρτερ, 1920, σ. 87.
41. Γκόρτερ, 1920, σ. 33.
42. Λοζούρντο, 1997, κεφ. 4, 10.
43. Κολλοντάι, 1967, σ. 240.
44. Λοζούρντο, 2003, σ. 16.
45. Στάλιν, 1952, σ. 626.
46. Στάλιν, 1952, σ. 629.
47. Τρότσκι, 1968, σσ. 241-242.
48. Στάλιν, 1952, σσ. 724-725.
49. Στάλιν, 1952, σ. 725.
50. Κάουτσκι, 1977, σ. 121.
51. Κάουτσκι, 1977, σσ. 129-131.
52. Κάουτσκι, 1977, σ. 113.
53. Κάουτσκι, 1977, σ. 119 και 122.
54. Κάουτσκι, 1977, σσ. 120-121.
55. Τρότσκι, 1968, σ. 143.
56. Κάουτσκι, 1977, σ. 100.
57. Κάουτσκι, 1977, σ. 129.
58. Κάουτσκι, 1977, σ. 129.
59. Καρρ, 1968, σ. 31.
60. Αγκόστι, 1974-99, τόμ. I, I, σ. 30.
61. Η εισήγηση του Δημητρώφ στο 7ο Συνέδριο της Κομμουνιστικής Διεθνούς αναδημοσιεύεται, με τη φροντίδα του Ντε Φελίτσε, το 1973, σσ. 101-167 (το παράθεμα βρίσκεται στη σ. 155).
62. Τρότσκι, 1969, σ. 21 και 72.
63. Λοζούρντο, 2002, κεφ. 22, παρ. 1.
64. Δημητρώφ, 2002, σ. 314.
65. Μάο Τσε Τουνγκ, 1969-1975, τόμ. II, σ. 218 (*Ο ρόλος του Κινεζικού Κομμουνιστικού Κόμματος στον εθνικό πόλεμο, Οκτώβρης 1938*).
66. Λοζούρντο, 1997, κεφ. V, 8 και VII, 1.
67. Καρρ, 1968, σ. 31.
68. Χέγκελ, 1969-1979, τόμ. III, σσ. 431-441.
69. Λοζούρντο, 2004.
70. Τρότσκι, 1968, σ. 141.
71. Για την ανάλυση που περιλαμβάνεται σε αυτές τις σελίδες, σχετικά με τις θέσεις που έπαιρνε η Ρόζα Λούξεμπουργκ, παραπέμπω σε: Λοζούρντο, 1997, κεφ. VII, 2.
72. Στάλιν, 1971, τόμ. VII, σ. 120.
73. Στάλιν, 1971, τόμ. XI, σσ. 305-311.
74. Μπουχάριν, 1969 α, σ. 160 και 168.

75. Μπουχάριν, 1969 α, σ. 159 και 161.
76. Μπουχάριν, 1969 β, σ. 113 και α, σ. 169.
77. Λένιν, 1969, σ. 316.
78. Χέγκελ, 1919-1920, σσ. 896-897.
79. Στάλιν, 1971, τόμ. VII, σ. 120.
80. Στάλιν, 1971, τόμ. XI, σ. 308.
81. Στάλιν, 1968, σ. 52.
82. Στάλιν, 1968, σσ. 18, 21 και 34.
83. Στάλιν, 1968, σ. 36.
84. Στάλιν, 1968, σ. 101.
85. Στάλιν, 1973, σσ. 18-29.
86. Κέλσεν, 1981 β, σ. 171· βλ. επίσης Κέλσεν, 1981 α, σ. 62.
87. Τρότσκι, 1968, σ. 148.
88. Λένιν, 1969, σ. 89.
89. Μάο Τσε Τουνγκ, 1998, σσ. 242-243.

*Jules Grandjouan, Οι εξεγερμένοι της Ρωσίας, οι Ρώσοι οι μόνοι μας αδελφοί
L'assiette au Beurre, No 63, 1902*